

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav bohemistických studií

Bakalářská práce

Nelli Golovan

Tradice a obyčeje v české a ukrajinské literatuře 19. století

Traditions and Customs in Czech and Ukrainian Literature of the 19th Century

Praha 2018

Vedoucí práce: Mgr. Jana Dolenská

Poděkování

Ráda bych touto cestou poděkovala vedoucí bakalářské práci Mgr. Janě Dolenské za její pomoc a také trpělivost a vstřícnost při zpracování této bakalářské práce, PhDr. Jiřímu Hasilovi za cenné rady a věnovaný mi čas, a také PhDr. Zuzaně Stárkové za její cenné náměty a ochotu pomoci. Děkuji všem blízkým za velkou podporu a také děkuji všem respondentům, kteří se zúčastnili mého výzkumu.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 25. května 2018

Nelli Golovan

Klíčová slova (česky)

19. století

česká literatura

ukrajinská literatura

Češi

Ukrajinci

lidová kultura

folklor

narození

svatba

pohřeb

Klíčová slova (anglicky)

19th century

Czech literature

Ukrainian literature

Czechs

Ukrainians

Folk culture

Folklore

Birth

Wedding

Funeral

Abstrakt (česky)

Bakalářská práce se věnuje tradicím a obyčejům v české a ukrajinské literatuře 19. století. Práce obsahuje historickou část se stručným popisem vývoje české a ukrajinské literatury 19. století, ve které jsou popsány události, které měly na formování literatury tohoto období největší vliv. V analytické části se text věnuje významným českým a ukrajinským autorům, jakými byli Božena Němcová, Karolina Světlá, Karel Jaromír Erben, Taras Ševčenko, Hryhorij Kvitka-Osnovjanenko, Ivan Kotljarevskyj, Ivan Nečuj-Levyckyj a Mychajlo Kocjubynskyj. Díla těchto autorů jsou primární literaturou této bakalářské práce. Na základě studia literatury byly vyhledány ukázky tradic, obyčejů a pověr, které jsou spojené s životnými etapami člověka: narozením, zasnubami a svatbou, a smrtí. Byla provedena komparace popisu lidových tradic v obou literaturách.

Abstract (in English)

The bachelor thesis deals with traditions and customs of Czech and Ukrainian literature of the 19th century. The thesis contains a historical part with a brief description of the Czech and Ukrainian literature development in the 19th century, which describes the events that had the greatest influence on shaping of this century's literature. The analytical part is dedicated to significant Czech and Ukrainian authors such as Božena Němcová, Karolina Světlá, Karel Jaromír Erben, Taras Shevchenko, Hryhory Kvitka-Osnovyanenko, Ivan Kotliarevsky, Ivan Nechuy-Levycky and Mikhaylo Kotsiubynsky. The works of these authors are used as primary literature of the thesis. Based on literature research, the analysis includes traditions, customs and superstitions related to the following life stages: birth, engagement, marriage, and death. The thesis also contains the comparison of folk tradition descriptions in both literatures.

OBSAH

1 Úvod	7
2 Historická část	9
2.1 Ukrajinská kultura v 19. století	9
2.2 Česká kultura v 19. století	15
3 Analytická část	21
3.1 Významní představitelé a jejich díla	21
3.1.1 Karel Jaromír Erben (1811 – 1870)	21
3.1.2 Božena Němcová (1820 – 1862).....	22
3.1.3 Karolína Světlá (1830 – 1899).....	23
3.1.4 Ivan Petrovič Kotljarevskij (1769 – 1838).....	24
3.1.5 Mychajlo Mychajlovič Kocjubynskij (1864 – 1913).....	25
3.1.6 Hryhorij Fedorovič Kvitka-Osnovjanenko (1778 – 1843).....	26
3.1.7 Ivan Semenovych Nečuj-Levyckij (1838 – 1918)	27
3.1.8 Taras Hryhorovyč Ševčenko (1814 – 1861)	28
3.2 Život člověka a jeho obraz v české a ukrajinské literatuře	29
3.2.1 Narození	29
3.2.2 Zásnuby a svatba	33
3.2.3 Smrt a pohřeb	45
4 Závěr	52
5 Seznam použitých zdrojů	54
Příloha 1. Výzkum o současné roli lidových tradic v životě lidí.	57

1 Úvod

Hlavním cílem předkládané bakalářské práce je analýza zvolených českých a ukrajinských literárních děl pocházejících z 19. století, která si klade za cíl zjistit, jaké tradice, zvyky a pověry jsou popsány v těchto dílech, s čím jsou spojené, v čem jsou shodné s tradicemi druhého národa nebo v čem se naopak liší. V práci se budu věnovat obrazu života člověka v lidové kultuře a jeho mezním okamžikům, mezi něž můžeme řadit narození, svatbu a úmrtí.

Práce se dělí na dvě části. První, historická, část se věnuje stručnému přehledu vývoje literatury v 19. století v kontextu vývoje českého a ukrajinského národa a historických událostí té doby. Vzhledem k zaměření práce jsou v této části zmíněny jenom některé klíčové osoby a vybraní spisovatelé spojení se sběrem lidové slovesnosti, jejichž díla jsou analyzována v praktické části práce. Pro tuto část byla zvolena díla Miroslava Hrocha, Jaroslavy Janáčkové, Oresta Subtelnyho, Jana Rychlíka a jiných autorů.

V analytické části jsou krátké životopisy významných představitelů českých a ukrajinských děl a komparace tradic v české a ukrajinské literatuře. Z českých autorů jsou to Božena Němcová, Karolína Světlá a Karel Jaromír Erben, z ukrajinských pak Taras Ševčenko, Hryhorij Kvitka-Osnovjanenko, Ivan Kotljarevskyj, Ivan Nečuj-Levyckyj a Mychajlo Kocjubynskyj. Vzhledem k počtu a rozsahu samotných děl bylo zvoleno více ukrajinských autorů než českých, protože vybraní čeští autoři se věnovali popisu tradic tohoto období ve značně větší míře než ukrajinští autoři vybraných děl z 19. století. Volba konkrétních osobností se rovněž váže k faktu, že zvolení ukrajinští spisovatelé většinou s folklórními prvky pouze pracovali, kdežto čeští spisovatelé folklor též sbírali a měli ho více zapojený do svých děl.

Analýza vyhledaných tradic je klasifikována podle několika kategorií: narození, zasnuby a svatba, smrt a pohřeb. Zároveň jsou v každé kategorii popisy souvisejících pověr, případně i magických rituálů. Tyto kategorie byly zvoleny během práce s literaturou, protože jsou zastoupeny výrazněji než ostatní motivy. K deskripci dochází pouze u těch událostí, které autoři popisovali ve svých dílech. Pro zajímavost je v příloze kratší výzkum ohledně toho, v jaké míře jsou tradice, obyčejy a pověry v obou kulturách stále živé.

Toto téma bakalářské práce jsem si zvolila, protože vzhledem k tomu, že oba národy mají společnou pohanskou minulost, považuji za zajímavé na základě literatury ze stejné doby zjistit, v čem zůstávaly národy stejné a čím se začaly lišit. Období 19. století je zvoleno také proto, že v této době u obou národů probíhalo tzv. národní obrození a zájem vědců a spisovatelů o folklor

získal na intenzitě a objevilo se hodně děl, v nichž je možné najít podrobné popisy tradic spojených s mezními okamžiky lidského života.

V kontextu literárních děl nebylo zatím toto téma nijak důkladně zpracováno, proto jsem se pokusila vytvořit alespoň krátké porovnání na základě několika vybraných děl, i když by tuto analýzu bylo možné značně rozšířit do daleko rozsáhlejší práce, než je bakalářská.

2.1 Ukrajinská kultura v 19. století

19. století je obdobím vzrůstu národního uvědomění. Odstup od epochy renesance a tehdejšího chápání světa prostřednictvím Boží vůle a přesvědčení, že lidský rozum je hlavní silou lidského bytí, vyvolaly rozvoj různých ideologií a vznik vrstvy inteligence (neboli vrstvy intelektuálů) ve východní Evropě. Jednou z nejvíce dojemových koncepcí, kterou tato vrstva propagovala v 19. století, byla koncepce národů a národního uvědomění. V zemích obývaných ukrajinským národem tato koncepce vyvolala mohutný rozvoj uvědomění Ukrajinců sebe samých jako samostatného národa.¹

Lidé cítili vztah ke svému jazyku, tradicím a zemi i dříve, avšak v dobách minulých tato etnická příslušnost nebyla chápána jako základ vymezení skupinové totožnosti. Právní a sociálně-ekonomické odlišnosti jednoho národa se považovaly za podstatnější než odlišnosti mezi národy. Vládce se cítil více totožným s jinými vládci jiných národností než s nižšími vrstvami svého národa. Teprve v 19. století začalo formování nového chápání společnosti, základem níž byla shoda jazyka a kultury. Lidé si začali uvědomovat svoji příslušnost k jiným lidem nikoliv na základě náboženské nebo stavovské shody, ale na základě etnicko-jazykovém. Francouzská revoluce znamenala rozpad feudální společnosti a evropská společnost čím dál tím víc začala vnímat ideologii založenou na ideje, že nosičem suverenity je národ, ne jeho vládci. Obyčejný národ se stál důležitou částí společnosti a národní jazyk, obyčejje a tradice začaly být středem zájmu. Tímto byl spuštěn proces formování národního uvědomění.²

Přelom 18. a 19. století lze ve střední a východní Evropě označit jako dobu formování národa. Tato epocha byla v literatuře ovlivněna romantismem, což mělo za následek, že přístup inteligence, především spisovatelů a básníků, k probíhajícím sociálním procesům byl poněkud romanticky laděný. Inspirace se hledala v minulosti národa, v její lidové kultuře. Mezi takzvanými národními buditeli všech národů střední a východní Evropy byli často etnografové a folkloristé, nadšeně sbírající lidové písně a pověsti, které považovali za zdroj národní kultury.³

Největší důkaz významnosti lidového jazyka a folkloru popsal ve své práci německý filosof Johann Gottfried von Herder (1744–1803). V protíváze neosobnosti říšských systémů a zvláštnosti cizích jazyků a zvyků, které převažovaly ve šlechtických salonech, se Herder soustředil na svébytnou kulturu rolníků. Význačný historik Hans Kohn (1891–1971) psal o

¹ SUBTELNY, O. *Ukrajina: istorija*. Kyjiv: Lybid', 1993, s. 279.

² Tamtéž, s. 280.

³ Tamtéž, s. 281.

Herderovi, že byl prvním, kdo prohlásil, že „lidská civilizace existuje ne ve všeobecných a univerzálních, ale v konkrétních nacionálních projevech. Každý projev musí být jedinečný, ale tato jedinečnost je v charakterní národní jednotě a národním jazyce.“⁴

Herderovy myšlenky získaly kladné hodnocení především mezi inteligenci zemí východní Evropy. Její představitelé je začnou jako první rozvíjet a šířit mezi východní Evropany tuto novou teorii. I když mezi evolucionem společenského vědomí různých národů jsou značné rozdíly, moderní vědci vymezují v rozvoji národních hnutí v zemích východní Evropy 3 hlavní etapy, které mají společné rysy. V úvodní etapě tvořené nostalgickými náladami malá skupina vědců-intelektuálů sbírá historické doklady, folklor, historické památky, protože myslí, že za nějakou dobu jedinečnost jejich národa zanikne pod tlakem říšské kultury. Druhá, neboli kulturní, etapa je dobou nečekaného obrození regionálních jazyků a šíření jejich využití v literatuře a vzdělání. Během třetí etapy – politické – dochází ke vzniku národních sdružení šířících ideu národní samostatnosti. Těmito etapami prošla i evoluce ukrajinského národního uvědomění.⁵

Podle českého historika Miroslava Hrocha, který se opakovaně zabýval problémem tzv. národního obrození, měl proces formování moderního národa 3 fáze. V první z nich se národní obrození vyznačovalo „učným“ charakterem. Jednalo se o odborný zájem vzdělanců o literaturu, dějiny a národopis příslušného etnika, tyto jejich aktivity však ještě neovlivňovaly širší okruh obyvatelstva. V druhé etapě už národní agitace zahrnuje široké masy vesnického i městského obyvatelstva, které byly mobilizovány do boje za kulturní, školské a jazykové požadavky. Ve třetí etapě, která následovala po uspokojení kulturních potřeb, začaly národně uvědomělé elity klást politické požadavky a obyvatelstvo masově akceptovalo jejich národně politický program.⁶

Hrochovou teorii je možné aplikovat i na proces transformace ukrajinského obyvatelstva do národní formy. Zůstává však otázkou, kdy se tento proces dá považovat za završený. Ze sociologické stránky má být národ zformovaný z různých vrstev společnosti. Pokud tedy dojde pouze na sjednocení vesnických obyvatel, nebude to ještě znamenat vznik celého národa. Aby k němu skutečně došlo, musejí být přítomny i intelektuální a elitní vrstvy. Co se týče vývoje ukrajinského národa, za nejdůležitější bod jeho formování se dá považovat okamžik, kdy si Ukrajinci začali uvědomovat svou odlišnost od jiných sousedních národů, neboť přibližně do 19. století považovali sami sebe za Rusy.⁷

---

⁴ SUBTELNY, O. *Ukrajina: istorija*. Kyjiv: Lybid', 1993, s. 280.

⁵ Tamtéž, s. 280.

⁶ RYCHLÍK, J. *Dějiny Ukrajiny*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2015, s. 171.

⁷ Tamtéž, s. 171.

Do 40. let 19. století neexistoval jasný rozdíl mezi ukrajinskou a ruskou identitou. Ukrajínští básníci se považovali současně za Ukrajince i za Rusy a žádný problém v tom nebyl. Dvojitá identita ostatně zůstala v jihovýchodních částech Ukrajiny i dodnes. Ale po 40. letech se Ukrajinci začali postupně vyhraňovat jako samostatný národ. Kvůli pravoslavné víře, která národy nerozdělovala, ale spojovala, vznikl problém ve vývoji ukrajinského spisovného jazyka.⁸

Největším problémem pro formování ukrajinského národa jako celku bylo to, že spisovný ukrajinský jazyk dosud neexistoval. Osobou, která měla největší vliv na změnu této skutečnosti, byl Ivan Kotljarevskyj (1769–1838), známý jako otec novodobé ukrajinské literatury. Roku 1798 vydal část svého básnického eposu Eneida na motivy římského básníka Vergilia, ale o ukrajinských reáliích a psanou lidovým jazykem Ukrajinců (jako celek báseň vyšla až v roce 1842), čímž položil základy spisovné ukrajinštiny. Později také uvedl na scénu drama Nataľka-Poltavka (1819), díky němuž jej lze považovat též za zakladatele ukrajinského divadla. Inspiraci pro tuto hru básník čerpal v ukrajinském folkloru a psal ji lidovým jazykem, který se snažil standardizovat, a ukázat tak, že ukrajinština může být použita nejen pro jednoduchou humoristickou tvorbu, ale i pro významná dramatická díla. Vydání této hry v tištěné podobě v roce 1839 mělo pro šíření ukrajinského jazyka zásadní význam. Ve stejnou dobu se představitelé inteligence začali zabývat dějinami Ukrajiny a toto studium národní minulosti je přivedlo ke studiu lidové tvorby – písní a zvyků.⁹

Propagátory nových myšlenek byla vrstva lidí, které ve východní Evropě říkali „*inteligenti*“, což mělo trochu jiný význam než slovo „*intellectual*.“ Vzniknuvší v prvopočátku v Rusku a pak se rozšířivší po celé východní Evropě toto slovo v širším ponětí znamenalo onu nečetnou skupinu lidí mající vysokoškolské vzdělání. Ale v úzkém smyslu tohoto slova a v jeho historickém kontextu se takto říkalo lidem, kteří se z hlediska ideologických názorů věnovali zlepšení kulturního, sociálního a politického postavení rolnické společnosti. Inteligenti se snažili vnímat společnost z široké perspektivy, kompletně, s přihlédnutím k zájmům všech jejích vrstev. Vznik vrstvy inteligentů v Ruském císařství, stejně jako v celé východní Evropě, měl velký význam, především pro ukrajinskou společnost, která ztratila svou šlechtickou elitu během asimilace kulturou (velko)Rusů. Byli to totiž právě inteligenti, kdo měl zajišťovat Ukrajincům kulturní a následně i politickou podporu po celou novou dobu vývoje.¹⁰ Obrovskou událostí roku 1805 se stalo otevření první univerzity na Ukrajině v Charkově. Kolem univerzity, jejímž rektorem byl P. Hulak-Artemovskij (1790–1865), se soustředili ukrajínští vědci a spisovatelé. V Charkově se

---

⁸ RYCHLÍK, J. *Dějiny Ukrajiny*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2015, s. 182.

⁹ Tamtéž, s. 182.

¹⁰ SUBTELNY, O. *Ukrajina: istorija*. Kyjiv: Lybid', 1993, s. 280, 282.

začaly tisknout časopisy Ukrajinský věstník a Ukrajinský žurnál. Celkově byla ukrajinská společnost pod vlivem myšlenky o navrácení autonomie ukrajinskému národu.¹¹

Inteligenti se sdružovali ve městech, kde se nacházely vysoké školy. Ze začátku to bylo v Charkově a později, když byla v roce 1834 založena univerzita Svatého Vladimíra v Kyjevě, se intelektuální centrum Ukrajiny přesunulo z Charkova právě do současné metropole. Představitelé inteligence se během schůzek, na nichž se řešily různé filozofické a ideologické otázky, spojovali do skupin. Jiným spojujícím prvkem byly časopisy, které sloužily i jako komunikační prostředek. Jinak byly kontakty inteligentů s jinými vrstvami společnosti, především s tou rolnickou, která by teoreticky měla být středem jejich zájmu, minimální. Větší část 19. století ukrajinská inteligence, stejně jako ruská, zůstávala malou skupinou společnosti, která byla poměrně izolovaná a řešila především různé věci uvnitř této skupiny. Ale i tak byl význam její činnosti větší, než se to mohlo zdát i samotným inteligentům.¹²

I když inteligenti pocházeli ze šlechtické vrstvy a ze vzdělaných úředních pracovníků, jejich komunikace s představiteli vlády byla poměrně složitá, protože vláda nepodporovala vznik nových ideologií. Tyto složité vztahy s vládou vedly k tomu, že se inteligenti čím dál tím více zajímali o život rolníků. Tento zájem zesiloval pod vlivem idejí Západu. Největší vliv měly v tomto ohledu právě Herderovy teorie. Ve snaze pochopit základy národní identity ukrajinská se inteligence soustředila na takové rysy jako etnickou jednotu, historii, folklor, jazyk a literaturu. Inteligenti sbírali historické doklady, vzácné lidové písně a lidová říkadla. Pro národní obrození byly velmi důležité knihy. Sbírký o ukrajinské kultuře zároveň sloužily jako šíření informací mezi vzdělané Ukrajince. Kromě toho během psaní těchto knih inteligenti rozvíjeli a zdokonalovali ukrajinský jazyk, který byl jedním z důležitých bodů jednoty mezi Ukrajinci. Proto má literatura významnou roli v historii vzniku ukrajinského státu.¹³

40. léta byly revoluční dobou v celé Evropě. Mezi inteligenty se šířil zájem o historii svého národa, vznikaly etnografické práce, sbírky národních písní a povídek. Na Ukrajině vzrůstal zájem o minulost ukrajinského národa, jeho folklor a umění.¹⁴

Na Charkovské univerzitě se ve 40. letech začaly šířit myšlenky o jednotné slovanské federaci, které se tam dostaly z Čech. Na univerzitě se učily polština, srbština a čeština a překládal se tam

---

¹¹ POLONS'KA-VASYLENKO, N. *Istorija Ukrajiny*. Tom 2. Vid seredyny XVII stolittja do 1993 roku. Kyjiv: Lybid', 2002, s. 278.

¹² SUBTELNY, O. *Ukrajina: istorija*. Kyjiv: Lybid', 1993, s. 282.

¹³ Tamtéž, s. 283.

¹⁴ POLONS'KA-VASYLENKO, N. *Istorija Ukrajiny*. Tom 2. Vid seredyny XVII stolittja do 1993 roku. Kyjiv: Lybid', 2002, s. 304.

i Rukopis Královédvorský.¹⁵ V Charkově se do čela ukrajinského hnutí dostal tvůrce ukrajinské povídky Hryhorij Kvitka-Osnovjanenko (1778–1843).

Začátkem 40. let v Kyjevě skupina studentů a mladých profesorů zakládá nelegální organizaci, jejímž cílem je boj proti nevolnictví a národní osvobození ukrajinského národa. Autoritou tohoto spolku byl Taras Ševčenko, který 1846 roku získal místo učitele malování na Kyjevské univerzitě. Členové spolku četli francouzské filozofy a zajímali se o obrození Poláků, Čechů, Chorvatů, Srbů, Bulharů, Slováků a Slovinců.¹⁶

Ústřední postavou nové fáze ukrajinského obrození se stal Taras Ševčenko (1814–1861). Jako básník vydal v roce 1840 sbírku *Kobzar* a o rok později poému *Hajdamáci*. Ve svých dílech se Ševčenko obracel na historickou minulost ukrajinského národa a stal se průkopníkem ukrajinského spisovného jazyka, ale zároveň svá díla psal i rusky pro širší okruh čtenářů, protože ruská společnost básně psané ukrajinsky jednoduše nečetla.¹⁷

Na přelomu let 1845–1846 vzniklo v Kyjevě Cyrilometodějské bratrstvo, které i svým názvem naznačovalo svou slovansky zaměřenou činnost. K bratrstvu se připojil i Ševčenko. Spolek se snažil šířit osvětu, vydával populárně vzdělávací knihy a šířil je mezi lidmi. Snažil se zlepšovat postavení rolníků a podílel se na vývoji ukrajinského literárního jazyka. Mezi členy spolku nebyli aristokrati, ale studenti, spisovatelé, vědci a jiní inteligenti. Opět zněla myšlenka o touze spojit slovanské národy do jedné federace s centrem v Kyjevě. Zároveň byla druhým centrem panslavistické propagandy Praha a členové Cyrilometodějského spolku, především Ševčenko, četli tvorbu Jána Kollára, Pavla Šafaříka či Václava Hanky a byli s nimi v kontaktu. Ale po 14 měsících své činnosti bylo bratrstvo zrušeno policií a jeho členy byli vyhnáni nebo posláni do vězení. Nehledě na krátkou existenci spolku však měla jeho činnost velký vliv na začátek konce dvojí identity ukrajinské inteligence. V Petrohradu byly vydány díla Kotljarevského, Kvitky-Osnovjanenka, Ševčenka a jiných. V letech 1861–1862 se tiskl časopis *Osnova*, který byl hlavním útvarem ukrajinského hnutí. Ale později v ní ruská inteligence, ze začátku nevnímající ukrajinskou tvorbu jinak než jako folklorní díla, začala cítit nebezpečí pro slovanskou jednotu, a proto ji začala odmítat.¹⁸

Po roce 1855 na Ukrajině vzniká nový proud v historii a literatuře – národnictví. Hlavní myšlenkou tohoto proudu není jenom idealizace rolnictva, ale jistota, že jenom rolníci a obyčejní

¹⁵ POLONS'KA-VASYLENKO, N. *Istorija Ukrajiny*. Tom 2. Vid seredyny XVII stolittja do 1993 roku. Kyjiv: Lybid', 2002, s. 305.

¹⁶ Tamtéž, s. 306.

¹⁷ RYCHLÍK, J. *Dějiny Ukrajiny*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2015, s. 184.

¹⁸ Tamtéž, s. 184-186.

kozáci jsou nosiči ukrajinské národnosti. Všichni ostatní svou národnost ztratili, a proto je potřeba znovu se přiblížit k národu, učit se jeho zvykům, jazyku a folkloru. V tomto návratu k národu se zdálo obrození ukrajinského národu.¹⁹

Po roce 1870 se začínají prosazovat noví ukrajinští spisovatelé, mezi nimi například I. Nečuj-Levyckyj (1838–1918) a M. Kocjubynskij (1864–1913). Obrovský vliv mělo ukrajinské divadlo a jeho představení sloužila jako propaganda zájmu a lásky k Ukrajině a její historii.²⁰

V pozdní fázi ukrajinského obrození se centrem klíčových událostí stal Kyjev. Absolventi Kyjevské univerzity založili spolek zvaný Hromada (sdružení). V čele tohoto spolku stal Volodymyr Antonovyč (1834–1908), který je považován za zakladatele moderní ukrajinské historiografie. Členem Hromady se stal i Taras Ševčenko. Následně i v jiných městech začaly vznikat podobné spolky sdružující národní síly. Ze začátku carská vláda tyto spolky tolerovala, ale postupně, když se na začátku 70. let 19. století rozvoj ukrajinského hnutí značně posunul, carská vláda pochopila nebezpečí ze strany takových spolků. Koncem roku 1874 carskou vládou zřízená komise, která začala kontrolovat činnost těchto spolků, dospěla k závěru, že literatura vydávaná v ukrajinském jazyce způsobuje šíření ideji ohledně možnosti oddělení Ukrajiny od Ruska, a proto car Alexandr 2. vydal v roce 1876 nařízení, jímž bylo zakázáno tisknout knihy v ukrajinštině. Folkloristické sbírky zakázané nebyly, avšak měly být psány ruskou „graždankou,“ nikoliv tehdejší ukrajinskou „kulišivkou.“ Do ukrajinštiny se nesměla překládat cizojazyčná literatura a ve školách se nesmělo učit ukrajinsky. Také bylo zakázáno ukrajinské divadlo. Ale v roce 1881 se Alexandr 2. stal obětí atentátu a jeho syn Alexandr 3. toto nařízení ohledně ukrajinštiny modifikoval. Tyto události rozvoj ukrajinského jazyka a literatury sice značně přibrzdily, úplně zastaven ale nikdy nebyl.²¹

Ve druhé půlce 20. století ukrajinský vědec Ivan Lysjak-Rudnyckyj (1919–1984) zavedl pojem „ukrajinské 19. století“, který označuje dobu od konce ukrajinského kozáckého státu (80. léta 18. století), periody Hejtmanštiny, až po začátek 1. světové války roku 1914. Tato doba se vyznačovala jako doba vzbouřené společnosti žijící myšlenkou ukrajinského obrození. Předpokladem vzniku těchto společenských nálad byl sám život tehdejších Ukrajinců. Aristokrati cítili nutnost spojit se s obyčejným národem a za těchto předpokladů vzniklo literární a poté i politické obrození Ukrajiny.²²

---

¹⁹ POLONS'KA-VASYLENKO, N. *Istoriija Ukrajiny*. Tom 2. Vid seredyny XVII stolittja do 1993 roku. Kyjiv: Lybid', 2002, s. 310.

²⁰ Tamtéž, s. 320.

²¹ RYCHLÍK, J. *Dějiny Ukrajiny*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2015, s. 210-214.

²² SARBEJ, V. *Ukrajina kriz' viky*. Tom 9, Nacional'ne vidroždennja Ukrajiny. Kyjiv: Al'ternatyvy, 1999, s. 20.

2.3 Česká kultura v 19. Století

Událostmi převratnými pro tehdejší společnost se v 18. století staly Velká francouzská revoluce 1789–1794 (výsledek = likvidace feudalismu) a patenty Josefa II. o zrušení nevolnictví a náboženské toleranci z roku 1781. Pro vědu a literaturu bylo důležitým zrušení jezuitského řádu v roce 1773, neboť tím byl řád vymaněn z církevního dohledu a jejích pravomocí. Teprve za revoluce se termín *národ* začal používat jako označení pro všechny společenské vrstvy a vůbec jako „nadosobní hodnota, ideál, za který je třeba žít i umírat.“²³

Existují různé koncepce národa v českých zemích. Zmíníme například teritoriální podle Bernarda Bolzana a jazykovou podle Josefa Jungmanna.

Bernard Bolzano (1781–1848) byl významný český matematik, teolog a filozof italsko-německého původu (narodil se v Praze, jeho matka byla Češka, jejíž rodina se přestěhovala z Dolního Rakouska do Prahy, a jeho otec Ital, jenž se do Prahy přestěhoval z Itálie). Podle Bolzanova názoru národ tvoří lidé žijící na určitém území, v územně vymezeném státu. Jungmann naproti tomu zastával názor, že hlavním znakem příslušnosti k národu je jazyk, kterým jedinec hovoří, a národ tak spojuje nejen teritoriální příznak, ale především společný jazyk, kultura, historie a jejich tradice. Proto má být za základní úkol obrozenců považován rozvoj češtiny pro její využití nejen v běžné komunikaci, ale i pro vědu, školství, novinářství a umění (literaturu a divadlo).²⁴

Stejně tak i pohled na etapy českého národního obrození u historiků není jednotný a chybí přesná data jeho začátku a konce. Ale pokud se zaměříme například na pohledy dvou významných osobností Tomáše Garrigua Masaryka (1850–1937) a Arna Nováka (1880–1939), kteří se mimo jiné zabývali také otázkou národního obrození, dozvíme se, že oba vymezovali v národním obrození čtyři etapy.

Např. T. G. Masaryk v *České otázce* (1895) hledal podněty národního obrození v české minulosti, chápal ho jako náboženský a mravní proces, jako navazování na tradice české reformace (husitství až jednota bratrská, českobratrský humanismus). Vymezil 4 etapy národního obrození (1750 až 1811 vůdčí osobnost J. Dobrovský; 1811 až 1848 vůdčí osobnosti J. Jungmann, J. Kollár; 1848 až 1880 etapa porevolučního vývoje české společnosti; 1880 a dál

²³ HROCH, M. *Evropská národní hnutí v 19. století*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1986, s. 9.

²⁴ GEJGUŠOVÁ, I. *Česká literatura 19. století v dobovém kulturním kontextu*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta, 2014, s. 8.

doba dalšího prosazování obrozeneckých ideálů. Proces národního obrození nevnímá Masaryk na konci 19. století jako ukončení).

Literární historik Arne Novák (1880–1939) spojil členění národního obrození s vlivy rozhodujících směrů, myšlenkových a filozofických proudů a opět vymezil 4 etapy (1774 až 1815 období osvícenství; 1815 až 1830 období klasicismu; 1830 až 1848 období mladší romantiky; 1848 až 1859 období starší romantiky).²⁵

České národní obrození je dobou, kdy se feudální společnost měnila v raně kapitalistickou a současně se v tuto dobu formoval novodobý národ.

Ohledně periodizace národního hnutí významný český historik Miroslav Hroch píše, že všechny malé²⁶ utlačované národy se rozvíjely přibližně stejně. „Na počátku každého národního obrození stál zájem několika jedinců, obvykle vzdělanců, o studium jazyka, kultury, dějin potlačované národnosti.“ Ale tito jedinci neměli společenský vliv a ani se o vlasteneckou agitaci nepokoušeli, byli poměrně izolovaní a nevěřili, že agitace má nějaký smysl. „Jejich zájem byl motivován patriotismem osvícenského typu ve smyslu činorodé lásky ke kraji, v němž žijeme, lásky, která je spojena se žízní po poznání všeho nového a dosud neprozkoumaného.“ Poté následovala etapa upevňování ekonomických a politických vztahů. Vlastenci již nebyli soustředěni jenom na vývoji jazyka a kultury, ale podíleli se i na růstu národního uvědomění. Když se vlastenectví stávalo záležitostí širokých mas a mělo pevnou komunikační strukturu na celém území, dalo se to považovat za završení procesu obrození. Ve zkratce se tedy za 3 fáze národního obrození se dají označit: „období učeneckého zájmu, období vlastenecké agitace a období nástupu masového národního hnutí.“²⁷

V českém prostředí se za druhou fázi národního obrození považuje perioda od nástupu tzv. jungmannovské generace do revoluce v roce 1848, kdy se poprvé projevil masový charakter českého národního hnutí. Počátek 60. let se dá označit jako začátek třetí fáze národního obrození.

První polovina 19. století měla revoluční charakter. „Objevily se dvě protikladné tendence: jednak snaha vytvořit jednotný, ekonomický prosperující stát (Německo, Itálie) a jednak snaha zvláště malých národů v mnohonárodnostních zemích dosáhnout rovnocenného postavení, případně samostatnosti (většina slovanských národů). Vyvrcholením těchto aktivit byl revoluční

²⁵ GEJGUŠOVÁ, I. *Česká literatura 19. století v dobovém kulturním kontextu*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta, 2014, s. 8.

²⁶ Podle terminologie M. Hrocha: malé národy jsou národy potlačované (Češi, Ukrajinci aj.), a za velké národy jsou považované národy vládnoucí (Němci, Rusové aj.). V případě použití termínu „malý národ“ nejde o kvantitativní charakteristiku, ale o technický termín, zkratkový symbol jisté společenské situace: malé národy jsou všechny evropské národy, které se vyvinuly teprve díky úspěšnému národnímu hnutí.

²⁷ HROCH, M. *Evropská národní hnutí v 19. století*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1986, s. 64-65.

rok 1848, označovaný také jako jaro národů.“ V českých zemích se výsledkem této doby staly změny života na venkově a rozvoj řemesel a výroby v důsledku zrušení roboty a cechů.²⁸

Velký vliv na vývoj české literatury 19. století měly vnější souvislosti. Zrušení nevolnictví (1781) a následně roboty (1848) měly za následek rozšíření spektra čtenářů- Zatímco dříve se mezi čtenáři řadily pouze šlechta a duchovenstvo, nyní se přidal i tzv. čtvrtý stav – obyvatelé venkova a řemeslnické a dělnické vrstvy. Významnou roli měl také rozvoj českého školství, jehož vrcholem se stalo rozdělení pražské univerzity na českou a německou (1882), což mělo za následek posílení české vědy.²⁹

Literatura jednoho národu se nevyvíjí izolovaně a v případě českého národa učinila velký zásah do vývoje české literatury ta německá. Podle Bolzana byl český národ dokonce národem dvou kmenů a jazyků, českého a německého, a tento pohled byl akceptován až do roku 1848.³⁰

Co se týče rozvoje české literatury během 19. století, například Janáčková jej popsala tak, že „oproti tomu, co jí předcházelo, je nám literatura 19. století blízká už orientací na člověka v rodící se občanské, demokratické a národnostně individualizované společnosti, užívající vlastního spisovného jazyka, za rozmachu techniky a průmyslu.“³¹

Podle Janáčkové „potenciálním hrdinou a čtenářem krásné literatury se měl stávat i tzv. čtvrtý stav, lid. Dříve se pojem ‚lid‘ vztahoval k vesničanům a chudším řemeslníkům, ale během 19. století se tento pojem rozšířil i na městský proletariát a dělnictvo. Učinit tyto vrstvy námětem literatury bylo rozhodně snazší než je přivést k tomu, aby literární novinky kupovaly a četly. Pro vývoj literatury byl důležitý nejen stav spisovného jazyka, ale i stav publika.“³²

I když byl začátek obrození pro národní buditele velmi těžkou dobou, jejich snahy byly motivované nejen nábožensky. Šlo jim především o rozvoj jejich mateřštiny, o záchranu jejich národa. Obrození přispívala i sociálně-politická situace. Zvýšený počet obyvatel po dlouhé mírově době byl příznivým znamením pro rozvoj kulturní stránky života.³³

Počátkem 19. století se v české literatuře prosadil *biedermeier* – měšťanský empir prosazující také tradice, oslavu rodiny a národa. Poté se objevil *preromantismus* – emocionální umělecký směr, inspirující se přírodou a folklorem. Následující umělecký směr – *romantismus* – odrážel

---

²⁸ GEJGUŠOVÁ, I. *Česká literatura 19. století v dobovém kulturním kontextu*. 1. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta, 2014, s. 7.

²⁹ Tamtéž, s. 14.

³⁰ JANÁČKOVÁ, J. *Návraty. K české literatuře od K. J. Erbena po Ladislava Fukse*. Praha: Filip Tomáš – Akropolis, 2012, s. 250-251.

³¹ Tamtéž, s. 247.

³² Tamtéž, s. 247-249.

³³ POLÁK, J. *Česká literatura 19. století*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství Praha, 1990, s. 11.

konflikt umělců a tehdejšího stavu společnosti. Někteří umělci pro změnu začali hledat uspokojení v národních otázkách a folkloru. Mezi nimi byl i Karel Jaromír Erben (1811–1870), jehož celoživotní dílo *Kytice z pověstí národních* (1853) je důsledkem jeho vědecké práce, zvláště sběru folkloru. Ovlivněná tvorbou Erbena byla i Božena Němcová (1820–1862), jejíž tvorba měla zásadní význam pro rozvoj české prózy 40. a 50. let. Němcová sbírala lidové pohádky a ve svých dílech je doplňovala o obrazy venkovského života, které vyzorovala sama během života na venkově.³⁴

V průběhu 19. století si v české literatuře udržovala výsadní postavení poezie, „silně se prosazovala lyrika, čerpající zvláště v první polovině století inspiraci ve folkloru, v lidové písni.“³⁵ Postupně sílila próza, především krátkého a středního rozsahu. Dále se rozvíjelo též drama, čemuž napomáhal vznik nových divadelních scén, Prozatímního divadla a Národního divadla.

V revolučním roce 1848 se v českém prostředí řešily otázky národnostních vztahů v habsburské monarchii. 11. března 1848 v Praze proběhlo jednání a zformovaly se základní české požadavky, mezi nimiž byla rovnoprávnost českého jazyka s německým. Vláda se zavázala tyto národnostní a jazykové požadavky respektovat.³⁶

V roce 1848 po zrušení roboty získalo šíření folkloru zcela novou úroveň. Zatímco dříve slovesný folklor koloval od úst k ústům v jednom kruhu, nyní se díky měnící se společnosti (např. vesničané už nemuseli pracovat pro jedno panství a mohli se svobodně pohybovat) folklor začal šířit dál. Sběratelé folkloru začali vydávat sbírky lidových písní, pořekadel, rčení, přísloví a pohádek.

Zájem o folklor, obzvláště o pohádky, se nejvíc rozvíjel od 40. let. Předními znalci lidové pohádky byli Božena Němcová a Karel Jaromír Erben, jež po svém umělecky zpracovávali sbíraný folklor. Němcová zachycovala realie z venkovského života, její pohádky tudíž odrážely současný život lidu. Erben čerpal inspirace v dávných bájích a chápal pohádky jako jejich pozůstatek, který se snažil k bájím přiblížit.³⁷

Na konci 50. let kulturnímu životu české společnosti vládla skupina literátů označovaná jako *májovci* (podle jimi vydávaného almanachu *Máj*). Tato generace se inspirovala tvorbou Karla

---

³⁴ GEJGUŠOVÁ, I. *Česká literatura 19. století v dobovém kulturním kontextu*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta, 2014, s. 24, 36.

³⁵ Tamtéž, s. 15.

³⁶ Tamtéž, s. 9.

³⁷ JANÁČKOVÁ, J. *Návraty. K české literatuře od K. J. Erbena po Ladislava Fukse*. Praha: Filip Tomáš – Akropolis, 2012, s. 255.

Hynka Máchy (1810–1836) a jeho vrcholným dílem *Máj* (1836). Toto dílo bylo považováno za nejdůležitější přínos pro českou literaturu 19. století. Mezi těmi, kdo se podíleli na almanachu, byla Karolína Světlá (1830–1896). Její tvorba je naplněna folklorem; především její ještědské prózy jsou proloženy obrazy venkovského života, v němž mají své pevné místo lidové tradice, zvyky a pověry.

S almanachem spolupracovali také Erben a Němcová. Májovci už nekladli velký důraz na oslavování národa, důležitější pro ně byla umělecká hodnota tvorby. Českou literaturu považovali za rovnocennou ostatním národním literaturám Evropy a snažili se ji zapojit do všeobecného kulturního dění. Literární slovník byl obohacen hovorovou vrstvou jazyka a prvky dialektů.³⁸

Na přelomů 60. a 70. let do české poezie vstoupily dvě tvůrčí skupiny navazující na umělecké cíle májovců – *ruchovci* a *lumírovci*. Ruchovci opět dávali do popředí význam národního sebevědomí, a důležitým rysem jejich tvorby bylo zdůraznění národních otázek a zájmů. Jejich almanach *Ruch* vznikl u příležitosti založení Národního divadla v roce 1868. Lumírovci se zajímali o kulturní dění Evropy a snažili se tam dostat i českou tvorbu. Soustředili se kolem časopisu *Lumír* a usilovali o humanistické ideály; účelnost umění pro ně neměla rozhodující význam.³⁹

V 70. letech se sbíráním a zápisem ústní slovesnosti zabýval studentský spolek *Slavia*, čímž došlo ke shromáždění bohatého fondu. Koncem 19. století vedl velký zájem o lidovou kulturu ke vzniku odborného časopisu *Český lid* (od 1891) a v roce 1895 se konala velká Národopisná výstava. Folklor postupně pronikal nejen do literatury, ale i do všech druhů umění.⁴⁰

Koncem 19. století byly česká kultura a literatura zasaženy výraznými změnami. V popředí stanula nová generace spisovatelů, kteří chtěli výrazné změny jak v literárním, tak ve společenském životě. A tak byla v 90. letech 19. století tvorba generací *ruchovců* a *lumírovců* vystavena kritickému souzení nové generace mladých umělců – představitelů tzv. *České moderny*.

České národní obrození má svou stránku v celkovém evropském vývoji. Je nedílnou součástí historických procesů probíhajících v Evropě 19. století, ale zároveň se vymezuje tím, že nešlo o obnovu něčeho starého, ale tvorbu něčeho naprosto nového. V porovnání s jinými

---

³⁸ GEJGUŠOVÁ, I. *Česká literatura 19. století v dobovém kulturním kontextu*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta, 2014, s. 54.

³⁹ Tamtéž, s. 68.

⁴⁰ JANÁČKOVÁ, J. *Návraty. K české literatuře od K. J. Erbena po Ladislava Fukse*. Praha: Filip Tomáš – Akropolis, 2012, s. 255.

obrozeneckými procesy v evropském kontextu nebyla česká obrozenecká kultura navazující, ale sama tvořila základ pro formování moderního českého národa.⁴¹

---

⁴¹ MACURA, V. *Znamení zrodu a české sny*. Praha: Academia, 2015, s. 10-11.

3 Analytická část

3.1 Významní představitelé a jejich díla

3.1.1 Karel Jaromír Erben (1811 – 1870)

Narodil se v Miletíně v Podkrkonoší a vystudoval gymnázium v Hradci Králové a právo na univerzitě v Praze. Již jako student začal spolupracovat s Františkem Palackým (1798–1876), později pracoval v archivu města Prahy a jako sekretář Českého muzea.

Erben se věnoval sběru a zpracování folkloru po celý svůj život. „Vábila ho tajemství skrytá v lidovém podání. Ve folkloru hledal (mravní) řád, jenž odedávna vládne všemu lidskému konání.“⁴² A tímto řádem byl myšlen ne řád rozumový, ale mytický, ve kterém nejsou logické vazby, nýbrž osudové souvislosti. Každý lidský čin se údajně musí řídit tímto řádem a jeho porušení má za následek určitou odplatu.⁴³ Erbena nelze přesně zařadit k nějakému slohovému proudu, stále se řeší otázky, jestli jeho tvorba patří k národnímu klasicismu ve smyslu jungmannovském, k biedermeieru, nebo k protichůdnému romantismu K. H. Máchy.⁴⁴

Jako sběratel folkloru se Erben věnoval sběru především epických písní, legend a balad a jako první začal zapisovat nápěvy. Výsledkem této činnosti byl i jeho soubor *Prostonárodní české písně a říkadla* z roku 1864. Inspirovaný pracemi německých romantiků-sběratelů lidových vyprávění bratří Jacoba (1785–1863) a Wilhelma (1786–1859) Grimmů, se Erben také věnoval pohádce a snažil se najít v lidovém folkloru zbytky dávných bájí. Tak roku 1869 vznikly jeho *Vybrané báje a pověsti národní jiných větví slovanských*. V sbíraných lidových vyprávěních Erben hledal především jejich mytická východiska.

Současně od poloviny třicátých let do roku 1853 básník pracoval na svém celoživotním díle, které se stalo inspirací pro různá umění a kulturní činnosti a jeho velikost jeho významu zůstala dodnes nezměněna. Zvolila jsem pro svou práci tuto jeho sbírku *Kytice z pověstí národních*,

---

⁴² JANÁČKOVÁ, J. *Česká literatura 2. Od romantismu do symbolismu (19. století)*. Praha: NLN s.r.o., Nakladatelství Lidové noviny, 1998, s. 74-75.

⁴³ HAMAN, A. *Trvání v proměně. Česká literatura devatenáctého století*. Praha: ARSCI, 2010, s. 105.

⁴⁴ JANÁČKOVÁ, J. *Česká literatura 2. Od romantismu do symbolismu (19. století)*. Praha: NLN s.r.o., Nakladatelství Lidové noviny, 1998, s. 75.

protože je jednou z nejrepresentativnějších poetických sbírek 19. století o folkloru. Někteří spisovatelé tuto sbírku dokonce považovali za „jedinečný pramen pro poznání lidových zvyklostí a pověr.“⁴⁵ S výjimkou jedné básně – Věštkyň – je celá sbírka o vztazích mezi matkou a dítětem či mezi ženou a mužem na podkladu nadpřirozených jevů a okamžiků. Jsou zde zachycené různé lidové pověry a zmíněné i nadpřirozené bytosti.

Erben je představitelem vědeckého typu. Soustředil se na jedno téma a mohl na něm pracovat roky, než dospěl k uspokojivým výsledkům. Po celý život se snažil prozkoumat mytologické povahy, které podle něj odrážejí myšlení českého lidu.⁴⁶

3.1.2 Božena Němcová (1820–1862)

Narodila se ve Vídni, poté se ale s rodinou stěhovala po různých částech monarchie. První umělecké pokusy jsou spojené s pobytem v Praze (1842) a seznámením s pražskou vlasteneckou společností. Kontakty s představiteli kulturního života v ní probudily víru ve společenský pokrok a zároveň pochopení, že tento pokrok není samočinný a že k němu musí přispět i svojí snahou. Počátkem 40. let se stala známou díky jejím básním v časopisu *Květy*, na některých z nich je přitom parný značný vliv Karla Jaromíra Erbena.⁴⁷

Autorka sbírala lidové pohádky a doplňovala je o vlastní pozorování venkovského života, zvyků a obyčejů (vliv pobytu v Domažlicích). Neméně významně tvůrčí vývoj autorky ovlivnil její pobyt v dětství v Ratibořicích u České Skalice a její babička Magdalena Novotná, která již od dětství pěstovala v Boženě lásku k tradicím a venkovskému lidu.⁴⁸

Tvorbu Němcové, podobně jako tvorbu Erbena, nelze přiřadit jen k určitému slohu a vedou se spory ohledně jejího zařazení k romantismu, realismu nebo *biedermeieru*. Jisté ovšem je, že tvorba Němcové měla zásadní význam na rozvoj české prózy 40. a 50. let 19. století a sama spisovatelka patří k zakladatelům moderní české prózy. Její tvorbou byla ovlivněna i další představitelka ženského románu – Johana Rottová, známa jako Karolína Světlá. Němcová

⁴⁵ JANÁČKOVÁ, J. *Návraty*. Praha: Akropolis, 2012, s. 57.

⁴⁶ HAMAN, A. *Česká literatura 19. století*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, katedra bohemistiky, 2002, s. 73

⁴⁷ GEJGUŠOVÁ, I. *Česká literatura 19. století v dobovém kulturním kontextu*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta, 2014, s. 48.

⁴⁸ Tamtéž, s. 48.

vstoupila do literatury v okamžiku, kdy literární společnost potřebovala tvůrčí emancipovanou ženu. V jejích dílech na podkladu živých folklorních motivů často vystupují ženské hrdinky, v jejichž povaze se zrcadlí rostoucí vnitřní odpor vůči společenským omezením.⁴⁹

Zvolila jsem výběr ze sbírky povídek (*Divá Bára, Karla, Čtyři doby, Obrázek vesnický*), v nichž Němcová umělecky zpracovává motivy lidové kultury. Na rozdíl od Erbena nebyla sběratelkou folkloru ve vědeckém smyslu, ale spojovala folklorní motivy s prvky reálného života a zapojovala do nich zkušenosti z vlastního života. V jejích dílech jsou lidové tradice základem děje, určují povahy postav a mají velký vliv na vývoj děl. Postavy jsou podřízeny mravnímu řádu, vyplývajícímu ze starobylých zvyků, jsou pověřivé a snaží se vždy jednat v souladu s pravidly. Němcovou zajímal především lidový hrdina, jeho mravní síla a duch, ale také víra a pokora. Přestože Němcová byla inspirována tvorbou Erbena, zpracovávala lidové motivy svým vlastním uměleckým stylem. I když se nevěnovala folkloru tak odborně jako Erben, její díla rovněž slouží jako jeden z věrohodných zdrojů o lidových tradicích z 19. století.

3.1.3 Karolína Světlá (1830 – 1899)

Karolina Světlá (rozená Johanna Rottová) pocházela ze zámožné pražské rodiny, celá se věnovala české literatuře a českému národnímu obrození a osvobozeneckému hnutí. Jako první zobrazila jako hlavní postavu hrdinku ženu. Roku 1873 vznikl dámský časopis *Ženské listy* a jednou z jeho redaktorek byla spolu se svou sestrou Sofií Podlipskou právě Karolina Světlá. Světlá měla těsné přátelské vztahy s Boženou Němcovou a také byla ovlivněná její tvorbou.⁵⁰

Nejlepší díla Karoliny Světlé jsou věnována životu na venkově Ještědského kraje a pro svou bakalářskou práci jsem zvolila několik povídek z její sbírky *Ještědské povídky – O krejčíkově Anežce, Večer u koryta, Hubička, Námluvy, Kterak se dohodli*. Hluboké předávání osobitosti života hrdinů a popisy duchovní povahy člověka jsou propojeny různými lidovými tradicemi a pověrami, spojenými především se svatebními obyčejí. Ve svých povídkách kromě reálného

---

⁴⁹ JANÁČKOVÁ, J. *Česká literatura 2. Od romantismu do symbolismu (19. století)*. Praha: NLN s.r.o., Nakladatelství Lidové noviny, 1998, s. 81-83.

⁵⁰ GEJGUŠOVÁ, I. *Česká literatura 19. století v dobovém kulturním kontextu*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta, 2014, s. 66-67.

popisu venkovského lidového folklóru také zobrazovala lidskou pověřivost, kterou ale odsuzovala.

3.1.4 Ivan Petrovič Kotljarevskij (1769 – 1838)

Ivan Petrovyč Kotljarevskij byl ukrajinský spisovatel, básník a dramatik. Je považován za otce moderní ukrajinské literatury. Většinu života prožil v Poltavě. Nedokončil studium na kněžském ústavu, začal pracovat jako úředník a od roku 1793 pracoval jako učitel v sedláckých rodinách na Poltavě. A právě od té doby se rozvíjí jeho zájem o místní pověry, tradice a písně. Současně Kotljarevskij začíná pracovat na svém nejznámějším díle epické básni *Aeneida* (1798). Je to parodie na Vergiliův epos *Aeneis*, která je pokládána za první uměleckou literární památku psanou v národním jazyce, jímž sice na Ukrajině hovořily miliony lidí, ale nebyl jazykem prestižním ani literárním.

Postupem času se spisovateli zalíbilo divadlo a roku 1818 se stal ředitelem Poltavského divadla. Pro poltavskou divadelní scénu napsal svou operu⁵¹ *Natalka Poltavka*. Použil v ní živý hovorový jazyk, což posloužilo jako základ pro novou etapu ukrajinského literárního jazyka. Jeho dílo *Natalka Poltavka* jsem zvolila pro svou práci, protože i když Kotljarevskij nebyl sběratelem folkloru jako takovým, jeho zaujetí životem obyčejného lidu a jeho tradicemi pomohlo autorovi vytvořit dílo naplněné místním koloritem a popisem různých lidových obyčejů. V *Natalce Poltavce* se eticko-morální otázky řeší na podkladu rozmanitého etnografického materiálu. Autor chtěl věrohodně popsat povahu a život Ukrajinců své doby a k tomu neoddělitelně patřily lidové tradice a pověry. *Natalka Poltavka* je prvním ukrajinským dílem, v němž autor spojil prvky romantismu a realismu, komedie a dramatu, a to vše je zároveň prolínané folklórními prvky.⁵²

Kotljarevského vysoce oceňovali ukrajinští básníci 19. století, včetně Mychajla Kocjubynského a Tarase Ševčenka, jenž mu také věnoval báseň ve své sbírce *Kobzar* z roku 1838 *Na Kotljarevského věčnou paměť*.

---

⁵¹ Ivan Kotljarevskij osobně své dílo *Natalka Poltavka* označoval jako opera.

⁵² LIMBORSKYJ, I. *Tvorchist' Ivana Kotljarevskoho*. Cherkasy: Brama-Ukrajina, 2010, s. 3-8.

3.1.5 Mychajlo Mychajlovič Kocjubynskij (1864 – 1913)

Mychajlo Mychajlovyč Kocjubynskij je známý především jako ukrajinský prozaik a revoluční demokrat. Pocházel z chudé rodiny. Po smrti rodičů se musel sám postarat o čtyřčlennou rodinu, a proto místo pokračování ve studiu začal pracovat jako soukromý učitel.

Pod vlivem děl významných ukrajinských spisovatelů jako například Ivana Nečuje-Levyckého Kocjubynskij píše svá první díla. Koncem 90. let Kocjubynskij pro svůj další rozvoj v literární tvorbě cestuje do Halyčiny. Zde začíná těsně spolupracovat s představiteli národního hnutí. Ve společensko-politickém životě Kocjubynskij nebyl nijak výrazně aktivní, pouze zastával funkci předsedy černigovské filiálky spolku Osvita. V literatuře byl nicméně velmi aktivním bojovníkem proti starým sentimentálně-etnografickým tradicím v ukrajinské beletrii. Kocjubynskij se časem stal zakladatelem nového směru ukrajinské literatury – impresionismu.⁵³

Velmi výrazným rysem jeho tvorby byla osobitá lyričnost. Nejvíce se tato lyričnost projevila v povídce *Stíny zapomenutých předků* (1912), jednom z jeho posledních děl, které jsem si zvolila pro svou bakalářskou práci. V povídce je popsán tragický příběh ze života ukrajinského karpatského etnika Huculů a celá lze označit za oslavu lidového bájesloví. Kompletní dílo je prostoupeno lyrikou karpatské přírody, popisem pověr, obyčejů a zvláštního způsobu života horských lidí. Osobní pozorování života Huculů spisovatelem a sesbíraný etnografický materiál dovolily vznik velmi zajímavého díla. Autor už patřil k impresionistům té doby, přesto vytvořil dílo napsané s romantickými motivy a hlavní postavy Ivan a Maryčka jsou Romeem a Julií ukrajinské prózy.

3.1.6 Hryhorij Fedorovič Kvitka-Osnovjanenko (1778 – 1843)

---

⁵³ KALENYČENKO, L. *Mychajlo Kocjubynskij. Žittja i tvorčist'.* Kyjiv: Akademia nauk Ukrajinskoji RSR, 1956, s. 13-20.

Hryhorij Fedorovyč Kvitka-Osnovjanenko se narodil ve šlechtické rodině. Celý svůj život byl významným kulturně-společenským aktivistou. Je považován za zakladatele ukrajinské prózy a komického žánru v klasické ukrajinské literatuře. Zúčastňoval se skoro všech kulturních událostí, byl jedním z vydavatelů a redaktorů prvního ukrajinského časopisu Ukrajinský věstník (1816–1818). Z jeho iniciativy také byla vydána první sbírka ukrajinských přísloví a pořekadel.⁵⁴

Tvorba Kvitky-Osnovjanenka je bohatá na folklorně-etnografické elementy a jeho zájem o lidovou slovesnost byl inspirován změnami ve společenských pohledech 19. století na kulturu venkovského lidu.⁵⁵ Ze všech projevů folkloru se ostatní spisovatelé té doby zajímali především o lidovou píseň, Kvitka-Osnovjanenko se naproti tomu jako první soustředil na lidová vyprávění a snažil se je ztvárnit ve své próze. Velký vliv na další tvorbu spisovatele měl jeho pobyt v Kurjazkém klášteře (1804–1805), slavném tím, že ho často navštěvovali kobzaři - nositelé a často zároveň i tvůrci folkloru.⁵⁶

Kvitka-Osnovjanenko zobrazoval s velkými sympatiemi život obyčejných lidí. Ve svých komických dílech zesměšňoval některé aspekty života té doby. Jeho veselá humoristicko-satirická povídka *Konotopská vědma* (1833), kterou jsem si zvolila pro svou bakalářskou práci, je mistrovskou satirou na život kozácké stařešiny 18. století. Originální kompozice, spousta groteskních komických scén, legrační popisy postav, živý a zajímavý jazyk díla – to všechno dělá z povídky Kvitky-Osnovjanenka mimořádně poutavé čtení i v naší době. Ačkoliv je povídka spíše pohádkové povahy, některé děje čerpají ze skutečných událostí umělecky ztvárněných autorem.

Kvitka-Osnovjanenko byl považován za nejlepšího znalce lidové kultury, tradic a pověr své doby a dokonce se na něj obracelo hodně etnografů a spisovatelů pro odborné rady a materiály.⁵⁷

3.1.7 Ivan Semenovych Nečuj-Levyckij (1838 – 1918)

Ivan Semenovych Nečuj-Levyckij byl ukrajinský spisovatel, překladatel a učitel. Narodil se do rodiny s pravoslavnou kněžskou tradicí. Jeho otec měl doma velkou knihovnu a na vlastní

---

⁵⁴ GONCHAR, O. *Hryhorij Kvitka-Osnovjanenko: Žittja i tvorčist'.* Kyjiv: Naukova dumka, 1969, s. 104

⁵⁵ Tamtéž, s. 90.

⁵⁶ Tamtéž, s. 93.

⁵⁷ Tamtéž, s. 109.

náklady provozoval školu pro venkovské děti, kde se Ivan naučil číst a psát. Později získal v odborné církevní škole klasické vzdělání. Od 14 let navštěvoval pravoslavný církevní seminář v Kyjevě, který pak úspěšně absolvoval. Během studia byl ovlivněn tvorbou Tarase Ševčenka, jehož si zvolil za vzor pro svou spisovatelskou činnost. Po ukončení studia odmítl být knězem a začal působit jako učitel nejprve v Poltavě, poté v polských městech a konečně v moldavském Kišiněvě, kde založil tajný spolek progresivních učitelů, s nimiž probíral různé národní a sociální problémy tehdejší doby. Zároveň propagoval ukrajinskou literaturu. Znal a zajímal se o živý jazyk a principiálně se vyhýbal různým přejatým slovům.

Až po odchodu do důchodu v roce 1885 začal Nečuj-Levyckyj se svou spisovatelskou činností. V dějinách ukrajinské literatury je považován za spisovatele, který uvedl do literatury nové téma: psal sociálně-společenské novely popisující těžký život ukrajinských dělníků druhé poloviny 19. století. Estetické názory Nečuje-Levyckého se formovaly pod vlivem lidové slovesnosti a za ideál spisovatel považoval krásu života, myšlenky a přání národa. V souladu s principy národnictví pro svá díla spisovatel hojně používal zdroje folkloristiky.⁵⁸

Pro svou bakalářskou práci jsem zvolila jeho povídku *Mykola Džerja (1876)*, v níž autor na podkladě popisu venkovského života a lidových tradic zobrazuje snahy hlavních postav o boj proti novým reformám po roce 1861.⁵⁹ Obraz Mykoly Džerji je zosobněním typových rysů ukrajinského národu. Zároveň, podobně jako české spisovatelky Božena Němcová a Karolína Světlá, Nečuj-Levyckyj zobrazuje jednu z hlavních postav povídky – Nymydorů – jako ženu vysokých mravních hodnot, a tento obraz je jedním z nejlepších obrazů žen v ukrajinské literatuře 19. století.

I když Nečuj-Levyckyj nebyl ani folkloristou ani etnografem, jeho díla, ve kterých autor hojně používá lidovou slovesnost, obohatila ukrajinskou literaturu o nové folklorní příklady.

3.1.8 Taras Hryhorovyč Ševčenko (1814 – 1861)

Taras Ševčenko je významným ukrajinským básníkem a výtvarným umělcem, vedle Ivana Kotljarevského zakladatelem moderní národní literatury, symbolem země a ukrajinské kultury.

---

⁵⁸ POCHODZILO, M. *Ivan Nečuj-Levyckyj: literaturnyj portret*. Kyjiv: Dnipro, 1966, s. 24.

⁵⁹ Tamtéž, s. 34.

Hlavním pramenem inspirace byl Ševčenkovi skutečně jednak lidový život Ukrajiny – tehdy téměř výhradně venkovské, jednak vlastní prožitky z cest ve vyhnanství. Jeho velkým tématem byla národní poroba Ukrajinců ze strany Ruska (dříve též Polska), obecněji pak soucit s lidským utrpením a nesplněnými touhami vůbec. Pro pozdější ukrajinskou literaturu byl Ševčenko největším vzorem (a také předmětem epigonství). Některá Ševčenkova díla se stala ještě v době jeho života národními písněmi a začala žít vlastním životem, jako lidová tvorba.

Ševčenko ve svých dílech zobrazoval přesně ty myšlenky a nálady, které byly pro ukrajinský národ důležitými právě v onu dobu. Jeho tvorba se natolik zalíbila lidem, že skoro každá rodina, která měla doma alespoň jednu knihu, vlastnila jeho *Kobzara* (1840) – jeho nejznámější sbírku básní, kterou se lidé učili i nazpaměť a kterou jsem si zvolila pro svou bakalářskou práci. Ale i když sám Ševčenko se považoval za folkloristu⁶⁰, v této sbírce k tématu lidových rodinných tradic nevztahuje skoro žádná báseň. Ševčenko se věnoval především motivu národního utrpení a lásky k rodné zemi.

---

⁶⁰ ROSOVECKYJ, S. *Ševčenko i folklor = Shevchenko and Folklore*. Kyjiv: Krytyka, 2015, s. 115-130.

3.2 Život člověka a jeho obraz v české a ukrajinské literatuře

3.2.1 Narození

Mezními okamžiky lidského života jsou narození a smrt, jsou to zlomová období, kladoucí existenciální otázky.

V lidové kultuře jak ukrajinského, tak i českého národu příchod dítěte na svět byl obklopen spoustou hrozeb a nebezpečí, a to nejen pro dítě a jeho matku, a i pro celou společnost. Bylo považováno, že v době těhotenství, při porodu a ještě nějakou dobu po, zlé síly nejen že se snažily ovládnout duši rodičky nebo její dítěte, ale i mohli ublížit celé komunitě kolem nich.⁶¹

Od samého zjištění otěhotnění žena se nacházela v trvalém ohrožení. Tato doba je spojená se spoustou předsudků a pověr.⁶² Lidé se snažily zachránit ženu a plod pomocí nejrůznějších magických rituálů. Během porodu se používaly různé prastaré magické praktiky, jako například podkuřování a napařování, tady hrála velkou roli víra v očistnou moc ohně, kouře a vody.⁶³

Také den narození již za dávných časů měl velký význam. Například dítě narozené na Hod boží vánoční cí velikonoční nebo na Boží tělo mělo mít dar svatého Ducha⁶⁴. V povídce *Námluvy* od Karoliny Světlé máme podobnou ukázkou, když jedná z hlavních postav – Cilka – lituje, že není tak moudrá jako její matka a vysvětluje si to tímto: „Nemůže si je {rozumy} člověk dáti, ani se jim přiučiti, a kdyby kdovíjak o to stál, musí přijít právě v ten den na svět, když je bůh rozdává. Matka se narodila na Boží tělo a takoví lidé mají pak dar ducha, jakož i ti, kdož spatří světla božího na Hod velikonoční a vánoční.“⁶⁵

K porodu vždy byla volána porodní babička, která měla na starosti nejen porod samotný, ale i přípravu pokoje. Byla to žena nejen se znalostmi vedení porodu, ale i se znalostmi rituálů, které měly pomoci rodičce a novorozenci, a které hrály velký vliv na budoucnost dítěte.⁶⁶ Obvykle byla to starší, zkušená žena, často vdova, která zároveň lidi i léčila. V tradičních ukrajinských a českých rodinách na venkově bába byla jednou z nejvíce uctívaných osob.⁶⁷ I v druhé polovině 19. století na venkově k porodům se volala jen babička, návštěva lékařem nebyla zatím

⁶¹ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 21.

⁶² Tamtéž, s. 35.

⁶³ Tamtéž, s. 45.

⁶⁴ Tamtéž, s. 59.

⁶⁵ SVĚTLÁ, K. *Ještědské povídky. Námluvy*. Vybrané spisy Karoliny Světlé. Svazek 1. Praha: Statní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1954, s. 288.

⁶⁶ BORJAK, O. *Ukrajina: etnokul'turna mozajika*. Kyjiv: Lybid', 2006, s. 24.

⁶⁷ POLIŠČUK, N. S. *Ukraincy. Narody i kul'tury*. Moskva: Nauka, 2000, s. 309.

obvykla.⁶⁸ Porodní babička byla osobou, která zprostředkovávala první kontakt dítěte s prostředím a s rodinou, a bylo velmi důležité správně vykonat všechny náležitě úkony a obyčeje, protože se považovalo, že první chvíle novorozence na tomto světě ovlivňovaly celý jeho život.⁶⁹ V povídce Mychajla Kocjubynského *Stíny zapomenutých předků* máme popsáné pochyby matky ohledně povahy svého dítěte a podle ní plnou zodpovědnost za toto nese porodní babička, také je tady zmíněna i víra v očistnou sílu ohně a kouře: „Najednou si pomyslela, že to není její dítě. Babka se při porodu nestarala, nevykouřila chalupu, nezapálila svíčky a možná čertice jí hbitě podstrčila namísto jejího dítěte vlastní.“⁷⁰

Mimo starání se o ženu při porodu porodní babičky měly i další povinnosti jako, například, nesení dítěte na křest, občas také byly zvané i za kmotry. Aby bylo dítě přijato do společenství, mělo projít obřadem křtu, který měl zároveň očistnou a ochrannou funkci, a i proto se křtem se spěchalo. Křtiny probíhaly obvykle další den po narození, ale občas i hned po porodu.⁷¹ Během křtu bylo přiděleno jméno dítěti knězem.⁷² Jméno se nejčastěji přidělovalo podle dne narození a to podle toho, který svatý měl tento den svátek. Někde se jméno dávalo po rodičích a někde také po kmotrech, zaleželo na tom, jak to mají ve zvyku v rodině novorozence.⁷³ V povídce Boženy Němcové *Karla* máme takový popis: „Jáť za to nemohu. To víš, že je u nás obyčej, aby neslo dítě jméno kmotry. Dala jsem na vůli kmotře, když se mne ptali... Hale jestlipak je taky v kalendáři to jméno?... Musí přece být, vždyť pan farář ničeho proti tomu neměl.“⁷⁴ Také i v povídce B. Němcové *Divá Bára* narozené děvče získává jméno po matce.⁷⁵

Po porodu nastávalo další nebezpečné období pro matku a dítě. Muselo se dodržovat hodně pravidel, jinak hrozilo nebezpečí anebo dokonce i smrt pro matku a (anebo) dítě. V českém prostředí bylo to období šesti týdnů po porodu neboli šestinedělí⁷⁶, v ukrajinském za nebezpečné se považovaly prvních 40 dnů po porodu.⁷⁷ Nejen prostor, ve kterém se nacházela rodička, měl velký význam, ale i dokonce některé časové okamžiky. Například poledne bylo podle dávných lidových tradic hodinou zlých duchů a v tento čas rodička se měla nacházet ve svém odděleném místě v domě a neměla nic dělat. Protože podle lidového výkladu jinak by mohla přivolat

---

⁶⁸ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 67.

⁶⁹ Tamtéž, s. 70.

⁷⁰ KOCJUBYNSKYJ, M. *Stíny zapomenutých předků*. Překlad Alena Morávková. 1. vyd. v tomto překladu a uspoř. Praha: Vyšehrad, 1988, s. 9.

⁷¹ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 75.

⁷² BORJAK, O. *Ukrajina: etnokul'turna mozajika*. Kyjiv: Lybid', 2006, s. 26.

⁷³ Tamtéž, s. 79.

⁷⁴ NĚMCOVÁ, B. *Povídky. Karla*. Praha: Lidové Noviny, 2002, s. 74.

⁷⁵ NĚMCOVÁ, B. *Povídky. Divá Bára*. Praha: Lidové Noviny, 2002, s. 114.

⁷⁶ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 106.

⁷⁷ POLIŠČUK, N. S. *Ukraincy. Narody i kultury*. Moskva: Nauka, 2000, s. 309.

polednici – démonické strašidlo, které bylo nebezpečné nejen pro děti, ale i pro dospělé.⁷⁸ V povídce Boženy Němcové *Divá Bára* máme popis, co se může stát, pokud šestinedělka nebude dodržovat toto pravidlo a v této ukázce máme zmíněné zároveň jak šestinedělí, tak i poledne: „Sousedka zaskočila k šestinedělce v pravé poledne a našla ji pod komínem u ohniště polomrtvou ležet. Udělala povyk, kmotry se sběhly, přišla i bába a vzkřísily Báru. Dověděly se od ní, že vařila mužovi oběd, a zapomenouc, že šestinedělka nemá v pravé poledne ani po klekání ze sednice vykročit, zůstala stát v kuchyni pod komínem a vařila. Tu prý to okolo uší jí zašumělo, jako zlý vítr, před očima dělaly se jí mžitky, něco jí začalo krákat za vlasy a na zem porazilo. ‚To byla polednice!‘ křičely všechny. ‚Jestlipak nepodložila divé dítě místo Barči.‘“⁷⁹ Táto událost v povídce je jednou ze zásadních. Když se dál popisuje postava dítěte, které během dospívání nepodoba ostatním ve vesnici, všichni to děvče vnímají jako divné, a vysvětlují si to tím, že „polednice ji vzala pod svoji moc.“⁸⁰ Bára získává kvůli této pověře zvláštní postoj společnosti: jiné postavy v povídce se ji omlouvali kvůli této příhodě, ale některé se ji kvůli tomu báli.

Polednicí se i strašilo neposlušné děti, máme takovou ukázkou v baladě nazývané *Polednice* Karla Jaromíra Erbena ze sbírky *Kytice*, dokonce autor nám popisuje i jak tato nadpřirozená bytost by měla vypadat: „Že na tebe, nezvedníku, Polednici zavolám! Pojď si proň, ty Polednice, pojď, vem si ho, zlostníka! – A hle, tu kdos u světnice dvěře zlehka odmyká. Malá, hnědá, tváří divé pod plachetkou osoba; o berličce, hnáty křivé, hlas – vichřice podoba!“⁸¹

Děti, jak u českého, tak i u ukrajinského národu, byly chápány jako požehnání pro rodinu, pro rodiče také sloužili zárukou dostání jejich duše na nebe. Proto těhotná žena požívala úcty nejen ve své rodině, ale i v celé vesnici.⁸² Právě naopak bezdětné manželství bylo vysmívané a považovalo se za potrestané Bohem za hříchy.⁸³ Říkalo se, že neprovdané ženy a neoženěné muže zůstanou v předpekli, protože ani na nebe ani do pekla je nepřijmou, a že budou tam dělat marnou práci: vázat písek do otýpek anebo přenášet vodu v bezedných putýnkách.⁸⁴ Je o tom zmínka v povídce Boženy Němcové *Divá Bára*, když se popisuje jedná z ústředních postav – samotný pastýř Jakub: „Se mu vysmívali, že je starý mládenec, že bude muset po smrti v předpekli písek do otýpek vázat... Tu mu kdosi napískal, že když umře, nemaje dětí, že

⁷⁸ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 111.

⁷⁹ NĚMCOVÁ, B. *Povídky. Divá Bára*. Praha: Lidové Noviny, 2002, s. 114-115.

⁸⁰ Tamtéž, s. 115.

⁸¹ ERBEN, K. J. *Kytice. Polednice*. Praha: Práh a.s., 2011, s. 37.

⁸² POLIŠČUK, N. S. *Ukraincy. Narody i kultury*. Moskva: Nauka, 2000, s. 308.

⁸³ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 25.

⁸⁴ Tamtéž, s. 159.

nepřijde do nebe, děti že jsou stupně do nebe.“⁸⁵ On se tomu moc nevěřil, ale stejně se mu táto věc nedávala pokoj, takže za nějakou dobu on se rozhodl oženit se. V povídce zmínka o této pověře se opakuje dvakrát. Až se Jakobovi narodilo dítě, i když on se přál mít syna, uklidňuje se tím, že je to dobře, že má aspoň dceru, přece je to jeho dítě a že „umře jako člověk a má stupeň do nebe.“⁸⁶

---

⁸⁵ NĚMCOVÁ, B. *Povídky. Divá Bára*. Praha: Lidové Noviny, 2002, s. 114.

⁸⁶ Tamtéž, s. 114.

3.2.2 Zásnuby a svatba

Zásnuby a svatba jsou součástí tzv. rituálů přechodu a mají svá specifika. Není to individuální změna v životě jedince jako například narození nebo smrt, ale je souběžným propojením změn v životě dvou různých lidí přecházejících do jiného stavu ve společnosti a v rodině. Vytváří se nová síť rodinných vztahů. I když obřadní úkony jsou směřovány především k nevěstě, změny v životě ženicha jsou neméně podstatné.⁸⁷

Svatba je důležitým slavnostním obřadem, který spojuje dva lidi a je velkým svátkem vzniku nové rodiny. Je to také jedná z etap, při níž se člověk přibližuje splnění svého předurčení na tomto světě – prodloužení lidského rodu.⁸⁸ Svatba se považuje za přechodový stav, stejně jako narození a smrt, a jedinec, který se nachází v nějakém z těchto stavů, je považován za oslabeného a ohroženého, vystaveného vlivu zlých sil. Proto je s těmito životními situacemi spojeno mnoho pověr a obyčejů, majících mimo jiné ochrannou funkci.⁸⁹

Svatební obřad jako celek lze rozdělit na tři části, k nimž mají patřit různé tradice a obyčeje. K první etapě náleží výběr partnera, uzavření svatební smlouvy a přípravy ke sňatku, s nimiž jsou úzce spojeny ohlášky a námluvy. Druhá etapa zahrnuje příchod ženicha k nevěstě, cestu do kostela, oddavky, svatební hostinu a zábavu. Poslední etapa je několik dní po samotné svatbě a patří k ní převezení výbavy nevěsty do nového domu.⁹⁰

Výběr partnera byl v českých zemích spíše záležitostí rodičů, naproti tomu na Ukrajině většinou sňatky byly z lásky a mladí lidé se seznamovali ještě dlouho před vznikem nějakých hlubších citů. I když rozhodnutí rodičů většinou vycházelo ze snahy zabezpečit svým dětem život v dostatku,⁹¹ tato povinnost respektovat jejich rozhodnutí způsobovala řadu nešťastných manželství a občas i tragické události, nežádka ještě před samotným sňatkem. V básni Tarase Ševčenka *Osika*⁹² jedna z hlavních postav – mladá dívka – zahynula kvůli tomu, že její matka ji chtěla vdát za staršího zámožného pána a pro dívku byla lepší smrt než život s nemilovaným

---

⁸⁷ NAVRÁTILOVA, A. *Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2012, s. 192.

⁸⁸ ANTONOVA, Je. *Na vesillja z rušnykamy (tradyciji i sučasnist')*. Doneck: Donbas, 2011, s. 6.

⁸⁹ NAVRÁTILOVA, A. *Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2012, s. 200.

⁹⁰ Tamtéž, s. 201.

⁹¹ Tamtéž, s. 211.

⁹² V překladu Z. Bergrové-Vovsové roku 1953 táto báseň má název *Osika*, v jiných překladech například Jana Vladislava z roku 1954 název stromu je přeložen jako ‚jiva‘, také jsou překlady od Růženy Jesenské z roku 1900 a od Emanuela Vávry z roku 1874 s názvem *Topol*, což je nejbližší k originálnímu názvu od Tarasa Ševčenka ‚*Topolja*‘.

mužem, ale nebyla schopna se postavit matce, proto došlo k tragickému vyvrcholení děje. „Nezeptá se ani matka, ale vyjednává, za boháče šedivého chce svou dceru vdávat. ‚Inu, dceruško má milá, čas je na vdávání. Je bohatý, osamělý, budeš svou paní.‘ ‚Mámo, já paní být nechci, za něho mě nevdáš, z výbavy, cos mi naskládala, dřív budu mít rubáš. Ať zapláčou moje družky, ať pop slavně zpívá, lepší, mamó, ležet v rakvi než se na něj dívat.!' Nevyslyšela ji matka, dělala, jak chtěla, na vše dívala se, vadla a mlčela dcera.“⁹³

Stejně tak máme podobný případ v povídce Němcové *Obrázek vesnický*: „On tě měl přespříliš rád, ale bez svolení rodičů věděl, že by nikde nic nepořídil, a proto si myslil, když nemám Hanu mít, raději umřu, a když mám umřít, udělám rodičům po vůli, jako ona.“ Jedna z hlavních postav – mladík Tomeš – podlehne vůli rodičů, a ožení se s jinou, i když miluje Hanu, ale zanedlouho udělá vše, aby se na tomto světě dlouho nezdržel, a zemře. Svolení rodičů bylo v českých zemích velmi důležité, bez něho se nemohl uskutečnit žádný sňatek; i když ženich s nevěstou už byli domluveni, bylo stejně potřeba získat požehnání rodičů. V případě Tomeše a Hany podlehl Tomešův otec přemlouvání hanebného sedláka, i když věděl, že už se s Hanou chtějí vzít, a rozhodl se svého Tomeše oženit se sedlákovou dcerou, nehledíc na domluvu svého syna s jinou a na jejich vzájemnou lásku. Slovo otce Tomeše mělo větší sílu než Tomšova domluva s Hanou, a proto Tomeš, i když Haně slíbil sňatek, musel poslechnout svého otce a oženit se se sedlákovou dcerou. Stejně jako u Ševčenka v *Osice* tato událost způsobuje tragickou smrt jedné z hlavních postav.⁹⁴

V *Natalce Poltavce* Ivana Kotljarevského pozorujeme ukázkou, že o požehnání mohou prosit rodiče nejenom jejich děti, ale může za ně poprosit i nějaká jiná osoba; v tomto případě za ně prosí úředník, který ‚postupuje‘ Natalku Petrovi: „Dobrý Petře a odvážná Natalko, pojd'te ke mně (bere je za ruce a vede k matce). Požehnej dětem svým štěstí a zdraví.“⁹⁵

Většinou ale platí, že když se ženich s nevěstou domluví, sami přijdou pro požehnání rodičů, kteří jejich prosbu neodmítnou. V povídce Němcové *Divá Bára* se myslivec a Bára domlouvají sami a až poté se ptají otce Báry Jakuba: „Jsouce srozuměni, vyšli ven, přiklekli k Jakobovi a myslivec pravil: ‚Znáte mne, tatíku, víte, že mohu ženu zaopatřit, dávno již... Právě jsme se spolu domluvili; dejte nám tedy vaše požehnání.‘“⁹⁶

⁹³ ŠEVČENKO, T. *Kobzar*. Překlad Zdenka Bergrová-Vovsová. Praha: Statní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1953, s. 48-49.

⁹⁴ NĚMCOVÁ, B. *Povídky. Obrázek vesnický*. Praha: Lidové Noviny, 2002, s. 21-22.

⁹⁵ KOTLJAREVSKYJ, I. *Natalka Poltavka: Ukrajinská opera na 2 diji*. Kyjiv: Mystectvo, 1953, s. 52.

⁹⁶ NĚMCOVÁ, B. *Povídky. Divá Bára*. Praha: Lidové Noviny, 2002, s. 154-155.

Tento motiv provdání dívky rodiči a to, že dívka je v každém případě musí poslechnout, se v povídkách Boženy Němcové opakuje poměrně často. V povídce *Karla* kamarádka Karly Hana mluví o tom, že se bojí, že ji provdají někomu, koho nebude mít rada, a že to nebude moci odmítnout, což je vzápětí doplněno motivem hrozby smrti. „Och Karlo, já se bojím, když vzpomenu, jestli mne dají naši někomu, koho nebudu mít ráda!“ vzdychla Hana. „Vždyť bys nemusela si ho brát?“ „Kterak nebrat, když musíš rodičů poslechnout“. – Já bych hale humřila!“⁹⁷

K obyčejí provdání dcery rodiči Němcová a Světlá ve svých povídkách přistupují z různých pohledů. Když v *Obrázku vesnickém* je tato zvyklost spojena s tragédií, v *Karle* je jen naznačena možnost smutného konce. Ale naproti tomu v povídce Světlé *Večer u koryta* autorka se tématu dotýká zcela odlišně. Když si hlavní postavy povídají mezi sebou, teta naopak přemlouvá Anku, že ne vždy takové sňatky bez citu dopadají špatně a uvádí jako příklad sebe a svého manžela, že ze začátku⁹⁸ se tomu hrozně protivila, ale s přibývajícím časem se do svého manžela tak zamilovala, že je s ním celý společný život a ani jednou nelitovala toho, že se vdala ne ze zalíbení, ale z rozumu a podle vůle rodičů.

Obrázek vesnický od Němcové začíná popisem svatby a zmiňuje, že: „Je to spekulativní svatba a při těch zřídka obaplná náklonnost bývá. Ale divím se, že ač se málokdy dva z pravé lásky za sebe dostanou, přece zřídka nepořádných manželství ve vesnicích nacházíš.“ Zde se uvádí termín „spekulativní svatby“, při níž se domlouvaly sňatky většinou z důvodu vyřešení nějaké materiální situace. Ale stávalo se, že kvůli hmotné situaci mohli rodiče zakázat nerovné sňatky, například když někdo z páru byl chudší. V *Obrázku vesnickém* máme takový příklad také a zároveň je tam i zmínka, že dítě podléhá vůli rodičů. „Chlapec miluje děvče, miluje dost upřímně, ale tatík řekne ‚tam nechod‘, děvče má málo, vzít si ji nesmíš,“ a hoch si vzdychne, svěsí hlavu, rozloží si to a začne chodit jinam. Je-li dobrý hospodář, udusí všechny trapné myšlenky těžkou unavující prací, ostatní složí na Pánaboha, a tak pomalu i nemilé ženě zvykne.“⁹⁹ Podobný motiv je i v *Divé Báře*, kde máme též zmíněno věno, o němž se budeme dále bavit v následujících kapitolách: „Kdyby tě ale některý z nich rád měl, tuze rád, a ty jeho, pak bys přece vázat se dala?“ ptala se Elška. „Což nevíte, Elško, jak to chodí? – Dříve by se jeho rodiče smlouvali s mým tatíkem, mnoho-li mi dá, nežli by směl chlapec si mne vzít. U nás věna není tolik, aby se ním kteříkoli rodiče spokojili, a z milosti přijít do statku nechci...“¹⁰⁰

⁹⁷ NĚMCOVÁ, B. *Povídky. Karla*. Praha: Lidové Noviny, 2002, s. 88.

⁹⁸ SVĚTLÁ, K. *Ještědské povídky. Večer u koryta*. Vybrané spisy Karoliny Světlé. Svazek 1. Praha: Statní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1954, s. 238-240.

⁹⁹ NĚMCOVÁ, B. *Povídky. Obrázek vesnický*. Praha: Lidové Noviny, 2002, s. 14-15.

¹⁰⁰ NĚMCOVÁ, B. *Povídky. Divá Bára*. Praha: Lidové Noviny, 2002, s. 135.

O konání svatby mohli rozhodovat nejen rodiče, ale i sama nevěsta. Zajímavý je v tomto ohledu ukrajinský obyčej podávání tykve. Tato tradice souvisí jen s Ukrajinci, nic podobného ve vybraných českých dílech není zmíněno ani jednou. Jako odmítnutí sloužila tykev, buď nějak připravená, anebo i syrová. Pokud nevěsta nedávala souhlas se svatbou, neříkala to slovy, ale přinášela ženichovi a námluvčímu tykev.¹⁰¹ V povídce Hryhorije Kvitky-Osnovjanenka *Konotopská vědma* jedna z hlavních postav – Olena – takto reaguje na přišedších k ní starostu a pána Zabryjochu: „Podala mu na pánvi pečenou tykev.“¹⁰² Nejen podání tykve ke stolu znamenalo odmítnutí ženicha, ale totéž znamenalo i samotné použití tykve. Až pán Zabryjoch od Oleny, vnímá, že: „Něco visí na krku koně. Dívá se – šňůra, zatáhne za ni – a i tady je připevněna syrová tykev!“¹⁰³ Prostý výraz „podat tykev“ dokonce znamená odmítnutí ženicha, aniž by bylo zapotřebí dalších vysvětlení. V jiném ukrajinském díle *Natalka Poltavka* od Kotljarevského, když je řeč o Natalce, tento výraz nám vypovídá i něco o ní. Říkalo se, že: „Spoustě ženichů podala pečenou tykev.“¹⁰⁴ A pokud měla spoustu zájemců o sňatek s ní, ale odmítala je, znamenalo to, že měla pevnou povahu a také že byla vcelku atraktivní jako manželka.

Naproti domu coby důkaz souhlasu nevěsty sloužily na Ukrajině *ručníky*¹⁰⁵ (ukr. *rušnyky*) a hedvábná páska. Popis využití těchto předmětů můžeme vidět rovněž v *Natalce Poltavce*: „U soudního úředníka je ruka obvázaná hedvábnou páskou, u pomocníka předsedy přes rameno dán je ručník námluvčího.“¹⁰⁶ A nevěsta většinou už od tohoto rozhodnutí ani nemohla odstoupit, jinak by jí hrozila pokuta nebo i trest. Když milovaný Natalčin Petro se znenáhla objevuje po dlouhé době ve vesnici Natalky, ona chce zrušit již domluvený sňatek s úředníkem Tetervakovským, ten jí ovšem vyčítá, že je to přestupek proti zákonu. Ručníky a hedvábná páska tedy měly v té době dokonce i právní sílu: „A jelikož ručníky a hedvábná páska jsou potvrzením jejího dobrovolného a nenuceného souhlasu být mojí spolubydlící, stanete před soudem, zaplatíte penále a budete sedět ve věži.“¹⁰⁷

Pokud ovšem nevěsta souhlasí a s ženichem získají požehnání rodičů, bylo možné dále pokračovat ve smlouvání, k němuž se vztahovala i otázka věna – majetku, který nevěsta přináší do manželství. A toto náleželo jak Čechům, tak Ukrajincům. Věnem mohlo být všechno, co má

¹⁰¹ POLIŠČUK, N. S. *Ukraincy. Narody i kul'tury*. Moskva: Nauka, 2000, s. 292.

¹⁰² KVÍTKA-OSNOV'JANENKO, H. *Konotops'ka vid'ma: Povist'*. Kyjiv: Dnipro, 1985, s. 9.

¹⁰³ Tamtéž, s. 10.

¹⁰⁴ KOTLJAREVS'KYJ, I. *Natalka Poltavka: Ukrajins'ka opera na 2 diji*. Kyjiv: Mystectvo, 1953, s. 14.

¹⁰⁵ ANTONOVA, J. *Na vesillja z rušnykamy: (tradyciji i sučasnist')*. Donec'k: Donbas, 2011, s. 40.

¹⁰⁶ KOTLJAREVS'KYJ, I. *Natalka Poltavka: Ukrajins'ka opera na 2 diji*. Kyjiv: Mystectvo, 1953, s. 34.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 50.

nějakou majetkovou hodnotu: peníze, nějaké věci atd. Věno přecházelo do vlastnictví muže, ale výbava, kterou žena rovněž přinášela s sebou, zůstávala v jejím vlastnictví. Do výbavy patřilo to nejnnutnější, co bude žena potřebovat v domácnosti: nádobí, peřiny, šaty a nějaký nábytek. Předání věna formálně znamenalo, že žena už nemá nárok na dědický podíl od své rodiny.¹⁰⁸ V povídce Světlé *O krejčíkově Anežce* je zmíněno, že: „Peníze ale měla, jak je to u nás venkovanů způsob, nevěsta do domu přinést, za to se pustí synoj statek.“¹⁰⁹ Věno patří k takzvaným svatebním smlouvám, při kterých rodiče obou stran domlouvali všechny záležitosti týkající se budoucí svatby, nevěstina věna a dalších. Při tom nebylo povinné, aby se do řešení zapojil ženich, stačil jeho souhlas. V povídce *O krejčíkově Anežce* jedna z hlavních postav – ženich Florik – se vůbec nezabývá tím, o čem rodiče sepisují svatební smlouvu a vůbec se k tomu nevyjadřuje: „Dával polohubou pomatenou odpověď, když se ho staří optali, je-li s tím spokojen, co dali do svatební smlouvy postavit.“¹¹⁰

Ale v jiné povídce Světlé *Hubička* se ženich domlouvá ohledně věna s otcem nevěsty osobně. Lukáš v doprovodu námluvčího přišel domů k nevěstě a její otec při smlouvání s nimi nabízí určité věno za svou dceru: „Chystám své dceři Vendulce tisíc zlatých, než s ní půjdeš do kostela na oddavky, zde na tomto stole ti je do krejcaru vysázím, zboží, co na nevěstu sluší, také všecko dostane. Jsi-li s tím spokojen, je věc hotova. A starý Paloucký natáhl proti Lukášovi ruku.“¹¹¹

Smlouvání probíhalo pomocí námluvčího, který se spolu s ženichem vypravoval k domu nevěsty a jejích rodičů. Při příchodu se uvedl cíl návštěvy a pak, pokud bylo získáno svolení od rodičů, se začínalo domlouvání o nevěstině věně. V povídce *Hubička* je vidět, že se takového smlouvání účastnila skoro celá vesnice: „Bývá to u nás, že jak vidí lidé ženicha kamsi zamířit s námluvčím, za nimi v patách tam pospíchají, aby slyšeli, kterak obě strany spolu jednájí. Velmi často sousedé při tom na dva tábora se rozpadnou, ten pomáhá tchánovi a onen zas ženichovi, nemohou-li se sami dohodnouti, neb žádá-li jeden na druhém nemožných věcí.“¹¹²

Námluvčími u Ukrajinců mohou být jen muži, a to většinou z řad příbuzných nebo blízkých přátel.¹¹³ V *Konotopské vědmě* máme ukázkou toho, kterak pán: „Zavolal služce, aby běžela pro strýce a bratrance, aby co nejrychleji brali chléb svatý a tyčinky a jeli k paní praporečnickové pro

¹⁰⁸ NAVRÁTILOVA, A. *Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2012, s. 222-224.

¹⁰⁹ SVĚTLÁ, K. *Ještědské povídky. O krejčíkově Anežce*. Vybrané spisy Karoliny Světlé. Svazek 1. Praha: Statní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1954, s. 116.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 118.

¹¹¹ SVĚTLÁ, K. *Ještědské povídky. Hubička*. Vybrané spisy Karoliny Světlé. Svazek 1. Praha: Statní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1954, s. 251.

¹¹² Tamtéž, s. 248.

¹¹³ LUKEČA, M. *Pid vesil'nyj vinec*. Kyjiv: Prosvita, 1995, s. 12.

ručníky.¹¹⁴ Zde vidíme rozdíl mezi námluvami u Čechů a Ukrajinců. Ve zmíněném ukrajinském díle je důležité vzít s sebou na námluvy chléb, čemuž odpovídají všechny uvedené ukázky související s námluvami, což v českých ukázkách s námluvami zmíněno nebylo.

V ukrajinských dílech je důležité nejen svolení rodičů, ale souhlasit má i nevěsta. Obvykle ženich posílá námluvčího s chlebem k domu nevěsty a zde je nejdůležitější to, aby mu nevěsta dala nazpět ručníky.¹¹⁵ V povídce Ivana Nečuže-Levyckého *Mykola Džerja* se píše: „Stalo se tak, jak chtěl syn: před Pokrovem poslal k Nymydoře námluvčích. Jednoho dne námluvčí vyměnili chléb a druhého dne Nymydora ručníky podávala.“¹¹⁶ Zde máme zmíněné ručníky a též chléb, které se měly jedno za druhé vyměnit. Záleželo hodně na souhlasu samotné nevěsty a až poté, když byli mladí domluveni, šli pro požehnání k rodičům. Nicméně je to spíše tradice než podmínka.

Když byla svatební smlouva vyřešena, odcházel námluvčí pro nevěstu, protože během námluv nesměla být nevěsta přítomná, takže její role byla poněkud pasivní.¹¹⁷ V *Hubičce* Vendulka hned běžela pryč, když dozvěděla, s jakým cílem k ní míří Lukáš. „Odešel námluvčí pro nevěstu... Schovala se totiž Vendulka vidouc ženicha přicházeti, jak na hodnou holku se sluší, a čekala na komoře, až pro ni námluvčí přijde, vše, o čem se jednalo, jí vypoví a k ženichu je dovede, aby jí mohl žádost svou ústně opakovati.“¹¹⁸

Jakmile bylo všechno dohodnuto, stalo se povinností ženicha vyjednat ohlášky u pana faráře, které se četly během nedělní bohoslužby. Ohlášky sloužily jako veřejné oznámení jmen ženicha a nevěsty v kostele. Potvrzovaly závažnost domluveného sňatku a případně dávaly možnost vyjádřit svůj nesouhlas někomu z veřejnosti. Ohlášky se obyčejně četly třikrát: buď o třech nedělích, třech svátcích, anebo to mohlo být za příplatek přečteno i třikrát za sebou v jeden den, což urychlovalo svatbu, například pokud k tomu byly nějaké vážné důvody.¹¹⁹ V *Námluvách* se to například stalo kvůli nemocnému dědečkovi jedné z postav – nevěsty Verunky. Chtěli vystrojit svatbu, aby ji viděl a protože pořádat svatbu po pohřbu bylo špatné znamení a muselo se

¹¹⁴ KVÍTKA-OSNOV'JANENKO, H. *Konotops'ka vid'ma: Povist'*. Kyjiv: Dnipro, 1985, s. 59.

¹¹⁵ ANTONOVA, J. *Na vesillja z rušnykamy: (tradyciji i sučasnist')*. Donec'k: Donbas, 2011, s. 38-40.

¹¹⁶ NEČUJ-LEVYCKYJ, I. *Mykola Džerja*. Kyjev: Derzhavne vydavnyctvo Ukrajiny, 1929, s. 19.

¹¹⁷ NAVRÁTILOVA, A. *Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2012, s.228-229.

¹¹⁸ SVĚTLÁ, K. *Ještědské povídky. Hubička*. Vybrané spisy Karoliny Světlé. Svazek 1. Praha: Statní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1954, s. 251, s. 253.

¹¹⁹ NAVRÁTILOVA, A. *Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2012, s.232.

poté vyčkat několik měsíců. „Pan farář již svolil; máme zejtra všechny tři ohlášky najednou, to je ti u nás mela.“¹²⁰

Ze strany nevěsty byly přítomny družičky a ze strany ženicha mládenci a družba. Šlo o jejich kamarádky, kamarády a příbuzné, pomáhající i se svatebními přípravami před svatbou i ve svatební den. Ale družičky a mládenci plnili při svatbě různé funkce.¹²¹

Družičky musely pomáhat nevěstě nejen s oblékáním a česáním, ale i se vši přípravou, která probíhala v domě. Musely přijít ve svatební den co nejdříve. Mezi nimi byla i hlavní družička, stejně jako byl hlavní i jeden z mláďenců. V povídce *O krejčikově Anežce* se nacházejí podrobné ukázky činností hlavní družičky, které se vztahovaly k jedné z hlavních postav povídky – Anežce: „Na svatební den hned ráno v mlýně dostaví, jak to družici patří... Na svatební den byla Anežka ze všech družic nejprvnější na Vystrkově, pomáhala, kde bylo nějaké dílo, strojila a pletla nevěstu, uklízela a chystala na stůl a divila se, že to s ní tak dobře jde.“¹²² I když pro Anežku tyto povinnosti nebyly radostí, stejně je všechny vykonávala pilně a náležitě, jak je to zavedené podle tradic. V jiné povídce Světlé *Večer u koryta* je rovněž zmínka o povinnostech družiček pomáhat nevěstě, stejně jako o mláďencích a muzikantech: „Přišly družice, aby mne ustrojily a zapletly.“¹²³

Pro zvolení hlavního mláďence taktéž existoval speciální obyčej. Pokud to nemohla udělat sama nevěsta, družička, která byla zvolena za hlavní, musela předat vzkaz od nevěsty a ženicha pro hochu, který byl jimi zvolen za mláďence. Tento obyčej patří nejspíš jenom k českým svatbám, ohledně podobného obyčeje v ukrajinských zemích nebyly žádné zmínky v prostudované odborné ani krásné literatuře. „Vyříd' mu pěkné ode mne pozdravení, tuhle rozmarii i s bílým novým tím šátkem mu odevzdej a žádej ho, aby co nejbližší přítel ženichův dojista se nám za mláďence postavil... A ty se mi chystej za družici.“¹²⁴ Tady v povídce *Námluvy* máme zmínku i o rozmarýnu, který měl pro lidi té doby zvláštní význam. Tato rostlina se dávala do nevěstina věnce, připevňovala se na klobouk nebo kabát ženicha, dávala se mláďencům a družičkám, které je pak měli doma zasadit a pilně ošetřovat, aby jej pak použili na vlastní svatbu.

¹²⁰ SVĚTLÁ, K. *Ještědské povídky. Námluvy*. Vybrané spisy Karoliny Světlé. Svazek 1. Praha: Statní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1954, s. 287.

¹²¹ NAVRÁTILOVA, A. *Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2012, s. 237-247.

¹²² SVĚTLÁ, K. *Ještědské povídky. O krejčikově Anežce*. Vybrané spisy Karoliny Světlé. Svazek 1. Praha: Statní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1954, s. 121.

¹²³ SVĚTLÁ, K. *Ještědské povídky. Večer u koryta*. Vybrané spisy Karoliny Světlé. Svazek 1. Praha: Statní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1954, s. 238.

¹²⁴ SVĚTLÁ, K. *Ještědské povídky. Námluvy*. Vybrané spisy Karoliny Světlé. Svazek 1. Praha: Statní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1954, s. 287.

Pokud se někomu rozmarýn neujme, půjde o ostudu, protože to má znamenat, že nezachoval poctivost. Rozmarýn má jako stálozelená rostlina symbolizoval vitalitu, svěžest a naději věčnosti. Jako neměnnost barvy této rostliny musela být láska manželů věrná a stálá celý život.¹²⁵ Pro srovnání u Ukrajinců takovou roli hrál barvínek, ale ve vybraných ukázkách z ukrajinských děl takový příklad nemáme.

Rozmarýn se zároveň používal i při pohřbu. V *Obrázku vesnickém* motiv rozmarýnu propojuje svatební tradice s pohřebními. Tomeš prosí pacholka ze svého domu, aby vyřídil jeho milované Haně, ať mu předá kytku rozmarýnu, kterou měla v rukou na své svatbě, že také půjde s tímto rozmarýnem pak na svou svatbu, a pak ať mu ten rozmarýn zasadí na hrobě: „Nevěsto, Tomeš tě nechá prosit, abys mu poslala ten proutek rozmarýny, co jsi v ruce držela, že si ho vezme zítra k oltáři, a potom abys ho na hrob vsadila.“¹²⁶ Pak za nějakou dobu, když Tomeš umírá, připomíná onen rozmarýn svému kamarádovi Adamovi: „Adame, mně je zle; nezapomeň na rozmarýnu...“,¹²⁷ a tyto zmínky nám ukazují, jak velký význam měla tato rostlina pro lidi oné doby. Proutek pak na hrob Tomešovi vsadil Adam, a splnil tím poslední vůli nebožtíka: „Já mu vsadil na hrob ten proutek rozmarýny, co jsi mu poslala, a kupodivu se proutek ujmul a roste.“¹²⁸

Pro mládence nebo družičku existovala možnost odmítnutí jejich postavení, protože podle pověry: „děvče se nikdy za toho nedostane, s nímž byla o svatbě za družici, a dostane-li přec, že s ním v žádné svornosti nežije.“¹²⁹ Proto v *Námluvách* Havel odmítá jít s Cilkou na svatbu jako mládenec s družičkou i když sám říká: „Vím, že je to pověra, a jsem pro ten nový pokrok, ale tenkrátě při něm nestojím.“¹³⁰ Cilka se mu líbí, chce si ji vzít za ženu, pro jistotu však nechce jít proti pověrám.

V povídce *Večer u koryta* máme další pověru, tykající se pro změnu svatebních šatů: „Do smrti k ničemu kloudnému nepřišla, kdybych šla na oddavky v šatech již nošených.“¹³¹ V mnoha oblastech se k této pověře český národ stavěl se vší vážností. Věděli o tom i na Ještědsku, kde lidé věřili, že žena by pak žila „celé manželství v nedostatku.“¹³²

¹²⁵ NAVRÁTILOVA, A. *Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2012, s. 269.

¹²⁶ NĚMCOVÁ, B. *Povídky. Obrázek vesnický*. Praha: Lidové Noviny, 2002, s. 20.

¹²⁷ Tamtéž, s. 22.

¹²⁸ Tamtéž, s. 22.

¹²⁹ SVĚTLÁ, K. *Ještědské povídky. Námluvy*. Vybrané spisy Karoliny Světlé. Svazek 1. Praha: Statní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1954, s. 302.

¹³⁰ Tamtéž, s. 302.

¹³¹ SVĚTLÁ, K. *Ještědské povídky. Večer u koryta*. Vybrané spisy Karoliny Světlé. Svazek 1. Praha: Statní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1954, s. 239.

¹³² NAVRÁTILOVA, A. *Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2012, s.232

Bohatí se během svatby několikrát převlíkali. V povídce Světlé *Kterak se dohodli* vidíme zmínku o tom, že ženich Antonín se během svatby: „tříkrát slavně po sobě přestrojil, po každé do obleku zcela nového.“¹³³ A také je zde zmíněno, že obleky byly ‚zcela nové,‘ což bylo důležité kvůli pověře.

Se svatbou byly spojeny i jiné pověry ovlivňující další život manželů. V povídce *Kterak se dohodli* Mařka, která se velmi protivila vdávání celkově, i když se pak zamilovala do Antonína a rozhodla se za něho vdát, stejně trvala na svém a bála se, že po svatbě její život už nebude tak svobodný a ztratí sama sebe, i když jí Antonín slíbil, že se nestane ‚mužovým nášlapkem‘: „Když pustily družičky ženicha o svatební den k ní do komůrky, podívala se naň, aby toho nikdo nepozoroval, ve vši tajnosti rychle skrze prsty, a to jen proto, aby se ho již nikdy báti a tak ochotně jako tenkrát ho poslechnouti nemusila. A když Antonín přestrojoval k hostině, opět rychle a nepozorovaně svou hedvábnou loktušku, v níž byla v kostele, na kabát mu položila, a to zase za tou příčinou, aby od té chvíle počínajíc po celý život vždy nad ním vítězila a se nestala, jak se vždy obávala, mužovým nášlapkem.“¹³⁴ Autorka pouze zmiňuje, že žena má obavy, že po vdávání se jí bude špatně žít a v povídce Němcové *Čtyři doby je* v popisu slibu vidět, že autorka vyznačuje změny v životě ženy po vdávání spíše jako negativní, při čemž je zde zřejmé propojení s obavami Mařky z povídky Světlé (*Kterak se dohodli*): „Krásně mluví kněz o povinnostech, o věrnosti manželské, o poddanosti... Domluvil kněz. Od nevěsty žádá se přísaha, přísaha taková, že chce s mužem, který ruku její ve své drží, že chce s ním jít životem, s ním být v dobrém i zlém, až do smrti. Trpělivě že chce snášet vše, cokoliv na ni vloží, zapřít se v každé době, stát se dobrovolně otrokyní!“¹³⁵

Svatební ceremoniál probíhal u obou národů v kostele, v němž se skládaly sliby nevěsty a ženicha.¹³⁶ Tento slib před Bohem byl slibem, u kterého se počítalo, že jej nelze porušit. Zároveň měl slib i právní sílu. V *Konotopské vědmě* je zmínka, že sliby dané při svatebním obřadu jsou nezrušitelné: „Už sňatek nejde zrušit,“ říkal jsi při obřadu, „že nenecháš jí až do smrti.“¹³⁷ Pán Ulasovyč už rozumí, že ho podvedli a oženili ho s jinou ženou, než očekával, a chce se mu běžet až na okraj světa, ale zároveň rozumí, že se s tím musí smířit, protože slib daný v kostele už nejde zrušit. A proto všechno musí zůstat, jak je.

---

¹³³ SVĚTLÁ, K. *Ještědské povídky. Kterak se dohodli*. Vybrané spisy Karoliny Světlé. Svazek 1. Praha: Statní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1954, s. 468.

¹³⁴ Tamtéž, s. 468.

¹³⁵ NĚMCOVÁ, B. *Povídky. Čtyři doby*. Praha: Lidové Noviny, 2002, s. 59-60.

¹³⁶ JANČÍKOVÁ, E. *Historie svateb od nejstarších dob po současnost*. Praha: Epoque, 2012, s. 73-77.

¹³⁷ KVÍTKA-OSNOV'JANENKO, H. *Konotops'ka vid'ma: Povist'*. Kyjiv: Dnipro, 1985, s. 67.

Po cestě z kostela šli ženich a nevěsta oslavovat svatbu domů k ženichovi a s nimi šel i svatební průvod,¹³⁸ který tančil, zpíval a muži při tom pálili z pistolí: „Okolo oken šla svatba; ženy točily šátky nad hlavami a všechny zpívaly, až se to daleko rozléhalo.“¹³⁹ Takový průvod měl být velmi hlučným, protože se převládalo přesvědčení, že ženich s nevěstou jsou stále vystaveni působení zlých sil a tento rámus by mladé měl zachránit před démony, kteří by se k nim takto ani nemohli přiblížit.¹⁴⁰

Během českých svateb bylo též zvykem dávat připit¹⁴¹ všem, kdo stáli na cestě, když šli mladí z kostela: „A když stará Martinka sousedkám pod lipou podávala poctu jako svatebnice, nevzala od žádné láhev s rosolkou nazpět, musila si ji každá nechat celou do jedné kapky. Ani jedna z družic se neukázala tak štědrá, ba sousedky cosi podobného ani nepamatovaly, ač si po tolik již let nenechaly jedinou svatbu projít...Lidé si o tom povídali dlouho, jak okázale oslavila veselku své tetky...“¹⁴²

Počet dní, když se oslavovala svatba, záležel na zámožnosti rodiny, která svatbu platila. Například když v baladě Erbena *Zlatý kolovrat* se žení král, svatba trvá sedm dní a skončí jen proto, že král musí odjet: „I byla svatba – zralý hřích, panna nevěsta samý smích; i byly hody, radování, plesy a hudby bez ustání do sedmého dne.“¹⁴³

Ukrajinská svatba z pověsti *Mykola Džerja* také trvá několik dní. Byť rodina ženicha Mykoly není příliš zámožná, stejně se snaží sňatek oslavit co nejhonosněji, i když poté bude mít dluhy a nebude mít ani co jíst. Je to dáno tradicí, aby svatba byla dobrá a aby se všichni najedli a napili, ačkoliv na tyto oslavy byla většinou svolána celá vesnice. Soudilo se, že pokud se dodrží toto pravidlo, mladí budou mít pak dobrý společný život a nebudou žít v bídě. Podle vyvrcholení této pověsti nicméně můžeme připustit, že ne vždy honosná svatba znamenala šťastný osud pro mladé. „V neděli po svatebním obřadu šla Nymydora z kostela v květinách, mašlích, s vyšívaným ručníkem v ruce... Kolem ní kroužily družičky a zpívaly svatební písně. Z kostela šla s družičkou rovnou za knězem, pak za hospodářem a pak ke Džerjovi... V chalupě byla spousta lidí, děti stály na lavičích, na podlaze a dokonce i na peci. Druhého dne celá vesnice se bavila na svatbě. V Džerjově chalupě hrála celý den muzika, celý den se tam jedlo a pilo.“¹⁴⁴

¹³⁸ NAVRÁTILOVA, A. *Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2012, s. 302.

¹³⁹ NĚMCOVÁ, B. *Povídky. Obrázek vesnický*. Praha: Lidové Noviny, 2002, s. 14.

¹⁴⁰ NAVRÁTILOVA, A. *Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2012, s. 298.

¹⁴¹ JANČÍKOVÁ, E. *Historie svateb od nejstarších dob po současnost*. Praha: Epoque, 2012, s. 80-81.

¹⁴² Tamtéž, s. 225.

¹⁴³ ERBEN, K. J. *Kytice*. Praha: Práh, 2011, s. 44.

¹⁴⁴ NEČUJ-LEVYCKYJ, I. *Mykola Džerja*. Kyjev: Derzhavne vydavnyctvo Ukrajiny, 1929, s. 21-22.

Podobný význam jako honosná oslava svatby u Ukrajinců, měl u Čechů zvyk vařit též pro žebráky. U Ukrajinců tomu tak není či spíše se to nějak zvlášť neoznačuje. Volali celou vesnici a nijak její členy nevymezovali, mezi oslavujícími tak nejspíše byli i žebráci, jež se bavili spolu se svatebčany. V povídce *Kterak se dohodli* stojí: „Vařivali tehdáž pro žebráky při svatbách jen z piva polévku, ale ona (rychtářka) jim dala kávu, a to takovou jako pro svatebníky. Zavařila jí celých šest liber, na každou libru jeden balíček cikorie, roztloukla do ní dvě homole cukru a smetanu...Kolik rozkrájela pecnů chleba, ani sama nevěděla.“¹⁴⁵ V povídce toto posloužilo jako ukázka, že svatba byla bohatá a že z toho, že se vzali Mařka a Antonín, byli všichni šťastní.

Jako završení svatebních tradic sloužilo stěhování nevěsty k ženichovi. Podle ukrajinských zvyků¹⁴⁶ se nevěsta stěhovala hned po svatbě, ale podle českých venkovských tradic (ve městech tomu bylo jinak) nebylo zvykem, aby se nevěsta stěhovala k muži hned po svatbě, nýbrž se muselo nějaký čas vydržet. „Není u nás venkovanů způsobem, aby se nevěsta, tak jako v městě, hned po svatbě k muži stěhovala, rodiče by si to za hanbu pokládali, kdyby círu jen tak hned z domu vystrčili, jako by už pro ni to sousto chlíba neměli. Mladá žena zůstane někdy ještě několik měsíců doma a muž ji chodí navštěvovat.“¹⁴⁷

Ale existovaly při tom i výjimky. Pokud rodina ženicha potřebovala pomoc s nemocným anebo byla tchýně už velmi stará, nevěsta se mohla stěhovat ještě do svatby, během ohlášek. V *Hubičce* se Vendulka již po námluvách spěchala domů k Lukášovi, protože po jeho zemřelé manželce zůstalo dítě a Vendulka se již cítila odpovědná před jeho nebožkou matkou a chtěla jí dítěti nahradit. Ale zároveň nechtěla Lukášovi dát ani ‚hubičku,‘ než budou ‚oficiálně‘ svoji. Přestěhovala se k němu jen kvůli dítěti a pomoci ve statku. Kolem tohoto motivu je koncipován děj celé povídky. „Jestliť sice obyčejem v našich horách, že se nevěsta k ženichovi teprve několik neděl po oddavkách stěhuje, ale jen tehdáž, když to může býti. Skoro rovněž tak často se přicházívá, že pro jisté poměry přibývá do svého nového domova již mezi ohláškami, buď je-li tchýně již velice stará a vetchá a přeje-li si, aby starosti o domácnost co nejdříve se zbavila, či provdala-li se odtamtud dcera, na níž dosud vše stálo a kterou jest jí nahraditi, neb je-li v rodině právě těžce nemocný, jehož ošetřování vyžaduje zvláštní péče. Krátce, od té chvíle, co dá otec nevěstin ženichovi slovo, považuje se nevěsta již více za člena jeho rodiny než své vlastní, a přisuzuje se jí povinnost, aby mu ve všem tak nápomocna byla, jak se na upřímnou a věrnou

¹⁴⁵ SVĚTLÁ, K. *Ještědské povídky. Kterak se dohodli*. Vybrané spisy Karoliny Světlé. Svazek 1. Praha: Statní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1954, s. 254-255.

¹⁴⁶ POLIŠČUK, N. S. *Ukrajincy. Narody i kul'tury*. Moskva: Nauka, 2000, s. 306.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 51.

družku života sluší. Ženich ze své strany také zas rodině její pomáhá, kdež toho potřeba káže, jako by byl již opravdu jejím synem, Mezi měšťáky tohle prý obyčejem nebývá, budou se tedy míti čemu smát, až to mezi ně přijde.“¹⁴⁸

---

¹⁴⁸ SVĚTLÁ, K. *Můj Ještěd: Ještědské obrázky Karoliny Světlé*. Praha: Melantrich, 1951, s.196.

3.2.3 Smrt a pohřeb

Smrt v lidové kultuře byla vnímána jako zpřetrhání lidského života a spojována s představami o duši žijící v těle a spojené s ním, ale současně na těle nezávislé. Duše se považovala za nositele kvality člověka a lidé žili v naději o pokračování života po smrti; toto bylo společné pro vše slovanské národy,¹⁴⁹ včetně českého a ukrajinského. Obyčejová tradice i slovesný a písňový folklor zachovaly mnohá svědectví o duši jako o zajatci těla, o duši jako pojítku života s věčností, o sváru duše s tělem a o formách, v nichž duše nese po smrti úděl za vykonané činy.¹⁵⁰

Věřilo se, že po smrti člověka se jeho duše může objevovat v různých podobách a dokonce po sobě i zanechávat stopy. Pro zjištění takových stop po zemřelých lidé sypali na podlahu popel nebo mouku. Tento obyčej byl obvykle spojen se svátkem Dušiček, v předvečer něhož duše údajně navštěvují své domovy.¹⁵¹ Také se často vyskytovala představa, že duše má podobu ptáka, což bylo vyjádřeno ve mnoha lidových pohádkách a písních.¹⁵² Společný příklad můžeme pozorovat v povídce *Hubička* od Karolíny Světlé: „Nasypám si naschvál okolo kolébky popele, abych poznala její (nebožky) šlépěje; zůstávat' prý po nebožtících stopa jako kachní, také to slycháváš, vid'?"¹⁵³ Jedná z hlavních postav – Vendulka – mluví o zemřelé ženě, a máme zde ukázkou posypaní podlahy popelem pro zjištění, jestli se duše ženy vrací ke kolébce svého ponechaného děťátka, a duše zemřelé je rovněž srovnávána s ptákem. V povídce *Hubička* toto není jediná ukázkou spojená s tradicemi a obyčejí vázajícími se ke smrti a pohřbu. Jedná se o ukázkou, jež v ději povídky nehraje velkou roli, pouze nám ukazuje pověřivost Vendulky, ovšem velmi typickou pro lidi její doby.

„Ptačí podobenství“ duše mělo i své rozdíly: dobré nebo nevinné duše se objevovaly jako bílé holubice, zlé duše jako havran, vrána nebo krkavec.¹⁵⁴ Téma bílého holoubka můžeme najít například v básni Karla Jaromíra Erbena *Holoubek*, v níž se duše zemřelého manžela vrací jako „běloučkový holoubek.“¹⁵⁵ Avšak i když je to duše dobrá, následuje po tomto jeho zjevu zlý čin – jeho žena spáchala sebevraždu, protože nevydržela slyšet holoubkův žalostný zpěv, který ji připomínal, že učinila špatně a příliš brzo po pohřbu manžela na něj zapomněla a vdala se za

¹⁴⁹ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 145.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 145.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 145.

¹⁵² Tamtéž, s. 147.

¹⁵³ SVĚTLÁ, K. *Ještědské povídky. Hubička*. Vybrané spisy Karolíny Světlé. Svazek 1. Praha: Statní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1954, s. 257-258.

¹⁵⁴ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 147.

¹⁵⁵ ERBEN, K. J. *Kytice. Holoubek*. Praha: Europrint a.s., 2011, s. 66.

jiného muže, a tímto cítila se prokletou. Zde vidíme kontrast, že dobrá duše – bílý holoubek – posloužila jako trestající element, který přivedl ženu ke špatnému konci, čímž končí i celá báseň. Stejně tak v jiné básni Karla Jaromíra Erbena *Dceřina kletba* můžeme najít srovnání zabitého nevinného dítěte se zabitím holoubátka, které „bylo bílé jako sníh,“¹⁵⁶ nicméně v této básni je tento motiv zásadním a po něm následují všechny další děje; jde o příčinu všeho, co se dál koná. Tento motiv se navíc opět prolíná s motivem sebevraždy ženy, která ze začátku zabila své dítě, své „holoubátko,“ a poté i sebe.

Lidé spojovali duše zemřelých nejen se zvířecí nebo ptačí podobou, ale také se stromy a rostlinami.¹⁵⁷ Tyto motivy vtělení duše do stromu či rostliny můžeme najít jak v českých, tak i v ukrajinských slovesných a písňových folklotech. Tyto rostliny také často vyrůstaly na hrobech nebožtíků a mohly komunikovat. Například v Erbenově básni *Kytice* se duše zemřelé matky vrací z lítosti nad svými ponechanými dětmi-sirotky a převtěluje se do květiny, která vyrůstá na jejím hrobě.¹⁵⁸ Tato květina má název mateřidouška, neboť v této rostlině děti poznaly duši své matky. Tento motiv převtělení duše do rostliny nebo stromu se v celé sbírce *Kytice* objevuje opakovaně. Další výskyt motivu můžeme pozorovat například v básni *Lilie*, kde bílá lilie vyrůstá na hrobě nevinné panny. Lilie nejen že může mluvit, ale dokonce se může i pohybovat, a v průběhu básně se vdává za do ní zamilovaného zámožného pána a rodí mu dítě.¹⁵⁹ Je hlavní postavou a celý děj básně se točí kolem ní. Zároveň je však nadpřirozenou bytostí ze záhrobního světa, takže to, co je symbolem života pro živé – slunce – je pro ni záhubou.

Existovaly též představy, že strom může být spojen nejen s duší nebožtíka, ale i s životem člověka, a když se pokácí strom, člověk zahyne.¹⁶⁰ V další Erbenově básni *Vrba* jedna z hlavních postav – žena – umírá, protože její manžel důvěřuje radě vševědoucí babky a pokácí strom, se kterým byla spojena duše jeho manželky. I když tím muž zamýšlel vysvobození své ženy, následkem bylo její úmrtí.¹⁶¹ O převtělení duše do stromu psal i Taras Ševčenko ve své básni *Osika*. Nalezneme tam také motiv babky-věštkyně, k níž přichází hlavní postava – dívka, která se chce dozvědět, jestli se k ní vrátí její milovaný. Na to jí babka dává lektvar, který má vyřešit dívky osud. Báseň končí tím, že dívka po vypití lektvaru neumírá, ale převtěluje se do osiky.¹⁶²

¹⁵⁶ ERBEN, K. J. *Kytice. Dceřina kletba*. Praha: Europrint a.s., 2011, s. 117.

¹⁵⁷ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 148.

¹⁵⁸ ERBEN, K. J. *Kytice. Kytice*. Praha: Europrint a.s., 2011, s. 7.

¹⁵⁹ ERBEN, K. J. *Kytice. Lilie*. Praha: Europrint a.s., 2011, s. 111-114.

¹⁶⁰ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 147.

¹⁶¹ ERBEN, K. J. *Kytice. Vrba*. Praha: Europrint a.s., 2011, s. 101-108.

¹⁶² ŠEVČENKO, T. *Kobzar. Osika*. Překlad Z. Bergrové-Vovsové. Praha: Statní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1953.

Vztah člověka doby 19. století k přírodě byl podmíněn nízkou úrovní znalosti přírodních zákonitostí a zároveň touhou najít vysvětlení různých jevů a jejich působení na lidský život. Přání ovlivňovat vlastní život a osud těsně souviselo i se snahou předpovědět příchod smrti a pokud možno ji i oddálit. I toto bylo častým tématem folklorních děl. Předzvěsti smrti získané jak úmyslně pomocí věštění, tak i náhodně ve formě nějakých znamení a předtuch, vycházelo z víry v magické souvislosti všech věcí a z toho, že každé živé stvoření je schopné vycítit svůj zánik. Lidem bylo nejbližší předzvěsti spojené s nějakými přírodními jevy nebo se zvířaty a rostlinami. Nejnebezpečnějším z polních zvířat byl v tomto ohledu krtek,¹⁶³ který ryl v okolí domu, což znamenalo blízkou smrt pro někoho z rodiny.¹⁶⁴ V povídce Karolíny Světlé *Kterak se dohodl* máme podrobnou ukázkou, že toto znamení bylo skutečně platné: „Již po kolik neděl tvrdívala rychtářka den co den, že bude ve vesnici brzo pohřeb, jinak že by krtkové tak tuze v zahrádkách neryli. Ale toho se nenadála, že to zvěstuje pohřeb vlastní své sestry.“¹⁶⁵ Tímto dějem povídka začíná a způsobuje všechny následující události, byť se přímo k tomuto ději postavy moc nepřihlíží.

Také pomocí věštění se lidé mohli dozvědět mimo jiného i o své smrti, jako například v Erbenově básni *Štědrý den*, kde jedna z hlavních postav Marie vidí svou smrt, když se s jinou dívkou Hankou o půlnoci po Štědrém večeru dívá do vody v jezeře. „Ach vidím, vidím – je mlhy mnoho, všecko je mlhou zatmělé; červená světla blýskají z toho – zdá se mi býti v kostele. Něco se černá mezi bílými – však mi se rozednívá již – jsou to družičky, a mezi nimi proboha! rakev – černý kříž!“¹⁶⁶ Pro postavu Marii je tato událost rozhodující; po zjištění, že musí zemřít, už na nic jiného nemyslí, chřadne a pak do roka umírá. Možná, že to, co se jí zdálo v jezeře, ani nemělo být pravdou, ale Marie tomu zcela věří a věří v nevyhnutelnost smrti, což se ukáže být určujícím pro její osud.

Samotný okamžik smrti se považoval za nebezpečný, protože umírající byl během této doby ohrožen zlými duchy, jež mohli uškodit jeho duši. Pro zapuzení těchto zlých duchů a také pro pomoc duši umírajícího se používaly takové prostředky jako silný hluk (zvonění) a světlo (svíce). Převládalo mínění se, že svíce osvětlují duši cestu do nebe,¹⁶⁷ a zvonění přitahuje duši k nebi.¹⁶⁸ Zvonění také sloužilo jako oznámení pro společnost, že někdo zemřel. Český způsob vyzvánění se liší od ukrajinského tím, že při zvonění se podtrhovalo: mužům třikrát, ženám

¹⁶³ POLIŠČUK, N. S. *Ukraincy. Narody i kul'tury*. Moskva: Nauka, 2000, s. 321.

¹⁶⁴ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 181.

¹⁶⁵ SVĚTLÁ, K. *Ještědské povídky. Kterak se dohodli*. Vybrané spisy Karolíny Světlé. Svazek 1. Praha: Statní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1954, s. 456.

¹⁶⁶ ERBEN, K. J. *Kytice. Štědrý den*. Praha: Práh, 2011, s. 57.

¹⁶⁷ POLIŠČUK, N. S. *Ukraincy. Narody i kul'tury*. Moskva: Nauka, 2000, s. 322.

¹⁶⁸ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 190.

dvakrát a dětem jednou.¹⁶⁹ V povídce *Hubička* máme podobnou ukázkou: „Odzvoni poledne a začali podtrhovat. Děti, které si hrály na návsi, si toho ovšem nepovšimly, mužští smekli sice čepice, ale koukali při tom také, jako kdyby se právě nic obzvláštního nedělo; jen ženštinami to šklublo... Kdože to asi tak náhle zemřel?... Ejhle, dvakrát podtrhuje, žena tedy poznává teď právě pravdu boží, kdyby podtrhoval třikrát, muži by to platilo.“¹⁷⁰ Touto ukázkou začíná povídka a je to zásadní příčina všeho, co se děje dál. V celé vesnici je hned všechno soustředěno na tyto události; všichni zahodili svou práci a běželi do vyznačeného místa pro shromáždění lidu pod starou lípou uprostřed vesnice. Postavy povídky jsou vzrušené a netrpělivě čekají na kněze, který jím má říct, kdo umřel. Pro hlavní postavy povídky Lukáše a Vendulku tato událost dokonce znamená dokonce zásadní zvrat v jejich životech.

V povídce Mychajla Kocjubynského *Stíny zapomenutých předků* máme popis života ukrajinského etnika Huculů, žijícího na západní části území obývaného ukrajinským národem, a máme zde popis pohřbu a oznámení o smrti, které se výrazně liší od tradic českého národa. Toto etnikum žilo především v horských vesnicích a velice rozvinuté u něj bylo pastevectví. Ohlašování smrti tak bylo prováděno pomocí pastýřské trouby, znějící před domem rodiny, v níž někdo zemřel:¹⁷¹ „Už dvakrát se před jejich chalupou rozezněla pastýřská trouba a zvěstovala horám i dolinám smrt.“¹⁷² Po ohlášení smrti v domě, kde se nacházel nebožtík, se začínali scházet lidé. Přicházeli, aby projevíli svou soustrast a zároveň pro rozloučení se zemřelým. Vcházející do pokoje měli klast peníze na hrudník nebožtíkovi.¹⁷³ Tyto peníze se považovaly za mostné nebo převozné pro Charona, který údajně převáží duše na onen svět:¹⁷⁴ „Sousedé ze zapadlých horských samot pospíchali k pozdnímu světlu. Poklekali před nebožtíkem, kladli mu na prsa měďáky na převoz duše a mlčky usedali na lavice.“¹⁷⁵ Do sepnatých rukou nebožtíka se dávala svíčka, aby osvětlovala cestu jeho duši. Na rozdíl od Čechů, u kterých „přílišné naříkání a pláč nebyly obvykle,¹⁷⁶ tomu u Huculů bylo zcela naopak – čím více pozůstalí naříkávají, tím lépe to je a tím větší pochvalu dostávají od sousedů: „Proč na mě nepromluvíš, nepodíváš se na mě, nepohládíš mozolnaté dlaně? Kterou cestou se ubíráš, odkud tě mám vyhlížet?“ naříkala Palahna a její drsný hlas přerušovaly žalostné vzlyky. „Dobře naříká...“ pokyvovaly hlavami staré sousedky...“¹⁷⁷ I když vzlykající Palahna – manželka zemřelého, jedna z hlavních postav

---

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 205.

¹⁷⁰ SVĚTLÁ, K. *Ještědské povídky. Hubička*. Vybrané spisy Karoliny Světlé. Svazek 1. Praha: Statní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1954, s. 244.

¹⁷¹ POLIŠČUK, N. S. *Ukraincy. Narody i kul'tury*. Moskva: Nauka, 2000, s. 322.

¹⁷² KOCJUBYNSKYJ, M. *Stíny zapomenutých předků*. Překlad Alena Morávková. Praha: Vyšehrad, 1988, s. 13.

¹⁷³ POLIŠČUK, N. S. *Ukraincy. Narody i kul'tury*. Moskva: Nauka, 2000, s. 323.

¹⁷⁴ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 154.

¹⁷⁵ KOCJUBYNSKYJ, M. *Stíny zapomenutých předků*. Překlad Alena Morávková. Praha: Vyšehrad, 1988, s. 60.

¹⁷⁶ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 218.

¹⁷⁷ KOCJUBYNSKYJ, M. *Stíny zapomenutých předků*. Překlad Alena Morávková. Praha: Vyšehrad, 1988, s. 61.

povídky *Stíny zapomenutých předků* – to dělá dobře, vůbec to neznamená, že je upřímná a tímto nařikáváním jen předstírá svůj žal. Ale podle tradic jejího národa nařikávat musí, takže to dělá se vši pílí. Současně lidi, přišedše na rozloučení se zemřelým, líčí své vzpomínky spojené s nebožtíkem: „Pásli jsme společně na polonině ovce...“ vykládal hospodář sousedům. Těm se ústa otvírala vlastními vzpomínkami – slušelo se utěšit zkormoucenou duši, odloučenou od těla...“ Truchlíci si jenom povídají, ovšem u Čechů bylo zvykem společné modlení a zpěv nábožných písní. Zároveň to, čím se obzvláště lišily huculské tradice 19. století při pohřbu od českých, můžeme najít i v českých tradicích, ovšem v hodně starých pramenech. Například český historik a folklorista Čeněk Zíbrt (1864–1932) ve svém *Seznamu pověr a zvyklosti pohanských z VIII. věku* uvádí, že lidé „zpívali při mrtvole ‚dábelské‘¹⁷⁸ písně, tancovali, popíjeli, chechtali se, jako prý by jásali nad smrtí nebožtíkovou.“¹⁷⁹ Zíbrt též uvádí, že podobné obyčeje platily pro lid nevzdělaný. Dá se říct, že některá izolovanost huculského národa způsobila to, že tyto obyčeje tam nadále platily i v 19. století. Tyto hry a veselí se považovaly za svérázné poslední pobavení pro zemřelého a jeho příbuzné.¹⁸⁰ „Nohy nejprve nesměle podupávaly... hlasy se prodíraly a mísily v hukotu. Vtom proťal těžkou clonu smutku zvonivý ženský smích a tlumený hovor přešel v halas... Vypuklo veselí. Ti, co seděli blíž ke dveřím, otočili se k nebožtíkovi zády, ochotní zapojit se do hry. Veselý úsměv jim zaokrouhlil tváře, ještě před chvilkou zastřené smutkem... U dveří síně už se líbali... Na nebožtíka zapomněli...“¹⁸¹ V tomto popisu je vidět obrovský kontrast mezi důvodem sešlosti lidí a jejich chováním ze začátku a tím, co se začalo dít po nějaké době. Veselý, bujný, mladý život kontrastuje se smutkem a smrtí: „Ve světnici hlučně mlaskaly polibky a mísily se s kvílením smutné pastýřské trouby.“¹⁸² Ani sama Palahna, manželka zemřelého, už nenaříkala a starala se o hosty. Popsaná událost je vyvrcholením celého děje a koncem života jiné hlavní postavy – Ivana. To, že jeho život skončil, je jen pomíjivým okamžikem v celém vroucím životě společnosti. Dokud byl Ivan živý, byl částí děje, částí společného života vesnice, ale po krátkém čase od jeho úmrtí na něj bylo zapomenuto.

Stejně jako šest týdnů po narození dítěte platilo pravidlo šesti týdnů i po pohřbu zesnulého. Během této doby se muselo pamatovat na zemřelého a vzdávat mu úctu různými způsoby včetně celkového držení smutku. Pokud zemřel někdo z manželů, ten druhý musel vykonávat různé

¹⁷⁸ „Dábelské“ písně – nekřesťanské písně – pohanské.

¹⁷⁹ ZÍBRT, Č. *Seznam pověr a zvyklosti pohanských z VIII. věku*. Rozpravy České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. Třída I. Ročník III. Číslo 2. [online]. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. 1894, s. 12. [cit. 2018-05-19]. Dostupné z URL: <<http://www.kramerius.lib.cas.cz>>. Digitální knihovna Akademie věd. ISSN 0862-7746.

¹⁸⁰ POLIŠČUK, N. S. *Ukrajiny. Narody i kul'tury*. Moskva: Nauka, 2000, s. 324.

¹⁸¹ KOCJUBYNSKYJ, M. *Stíny zapomenutých předků*. Překlad Alena Morávková. Praha: Vyšehrad, 1988, s. 62-63.

¹⁸² Tamtéž, s. 63.

činnosti po dobu šesti týdnů jako například sloužit šestinedělní mši či pohostit své nejbližší pohřební hostinou na počest zemřelého.¹⁸³ V povídce *Hubička* jedna z hlavních postav – Lukáš – po smrti své manželky řádně vykonává vše náležité činnosti související s touto smutnou událostí, i když sám velký žal necítí. „Věren starému v našich horách způsobu či nezpůsobu, ubíral se mladý vdovec v průvodu všech mužských svých příbuzných po zádušní mši za nebožku jeho manželku, šest neděl po pohřbu jejím slouženou, do hospody, aby tam s nimi zármutek svůj zapil a zanechal. Pozdržel se tam s nimi až přes poledne, vyčastoval je hojným obědem, jak při takové příležitosti se sluší i patří. Po jídle se jim všem srdečně poděkoval za jejich průvod dnes i při pohřbu.“¹⁸⁴ Táto událost je přelomovým okamžikem, který jakoby dokončuje jednu část povídky, její smutnou a klidnou část, a po ní už se děj rozvíjí zcela odlišným směrem a nabývá života. Po uctění památky nebožky vdovec hledá zalíbení ve své staré lásce a vývoj událostí sleduje celá vesnice; všichni jsou v napětí a hoří zvědavostí.

Smrt a pohřební obřad jsou událostmi, které v uvedených dílech hrají různou roli. Ale všude mají svůj podstatný význam a vztah lidí k těmto věcem nám napovídá něco víc o lidských povahách a o národech, k nimž tito lidé patří. Mezi českým a ukrajinským národem a jejich vnímáním otázek života a smrti jsou jak rozdíly, tak i velké shody, což vyplývá ze společného základu pro formování těchto národů – příbuznosti všech slovanských národů a jejich pohanské minulosti. Strach před nevysvětlitelnými jevy a nevědomost nutily lidi hledat odpovědi různými způsoby a podporovaly lidskou náchyllost k pověřivosti. Rozvoj vědy a šíření osvěty pomáhají lidem pochopit různé dříve záhadné věci, ale otázky smrti a posmrtného života dosud nejsou zodpovězeny.

---

¹⁸³ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 241.

¹⁸⁴ SVĚTLÁ, K. *Ještědské povídky. Hubička*. Vybrané spisy Karoliny Světlé. Svazek 1. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1954, s. 247.

4 Závěr

Během zpracování práce jsem došla k závěru, že toto téma se dá zpracovat v daleko větší a komplexnější práci, než je bakalářská, v níž jednoduše není možné podrobně zpracovat všechny nalezené ukázky, a proto jsem vymezila okruh jen těch nejpopulárnějších autorů. Proto v práci například nejsou všechny detaily oslav, ale jen ty, které jsou popsány jak u českých, tak u ukrajinských autorů, a pochopitelně jsou i porovnávány pouze tyto tradice a obyčeje.

Téma tradic a obyčejů považuji za velmi poutavé samo o sobě, ale, jak jsem zjistila i díky této práci, ještě zajímavější je zkoumat je na základě srovnání tradic příbuzných národů. V této práci byla uskutečněna analýza na základě vyhledaných ukázek v dílech českých a ukrajinských spisovatelů. Zvoleným obdobím je 19. století, protože právě v tomto období byly tradice, obyčeje i pověry nedílnou součástí lidského života a zároveň se díky větší vzdělanosti obyvatel v kulturní společnosti šířil zájem o folklor a venkovský lid.

Cílem této práce byla komparace vybraných českých a ukrajinských děl z 19. století. Zjišťovala jsem, jaké události v životě člověka jsou popisovány dobovými autory, konkrétně jak to vypadalo při narození dítěte, zasnubách, svatbě a pohřbu. Pokusila jsem se porovnat, v čem jsou ukrajinské a české tradice podobné a v čem se naopak liší, a ukázalo se, že toho shodných elementů je v nich skutečně hodně, jedním dechem je však potřeba podotknout, že existující rozdíly byly skutečně markantní. Řeč je v tomto ohledu například o ukrajinských obyčejích souvisejících s pohřbem.

Nejvíce autorů se věnovalo tématu zasnub a svateb, s nimiž jsou spojeny mnohé pověry, jimiž se snažili lidé řídit, a dá se říci, že na Ukrajině se na mnohé z nich věří dodnes. Jak se ovšem ukázalo při mém dotazování, tyto pověry už nejsou vnímány jako pověry, nýbrž jako obyčeje doprovázející konkrétní události lidského života. Stále jim je však věnována pozornost. Lidem v 19. století hodně zalezelo na dodržování tradic, protože se kolem nich dělo mnoho věcí, pro něž neměli racionální vysvětlení, rozšíření víry v nadpřirozené bytosti a sílu se tedy příliš nelze divit. S vývojem lidstva některé věci takřka zanikly, například role porodní báby, bez níž si dříve nebylo možné porod vůbec představit.

Vybrané autory spojuje sběr lidové slovesnosti nebo jejich osobní zaujetí tímto tématem, některé tradice se dokonce dochovaly právě jen díky snaze spisovatelů zachytit je, dokud byly ještě živé. Vybraní ukrajinští autoři všechno popisovali nikoli z povzdálí, ale byli integrální součástí

národního života oné doby. Proto si můžeme být jisti, že dochované tradice a jejich popisy jsou takové, jaké opravdu byly před dvěma stoletími.

Lidová kultura je nedílnou součástí historie každého národa a na jejím základě se zformovaly moderní národy do současné podoby. Už Herder ve své filozofii upozorňoval, že lidi spojuje jejich společný jazyk a společné kulturní dědictví. Pokud se podíváme do folkloru, můžeme v něm nalézt vysvětlení mnoha dnešních obřadů prováděných kvůli tradicím, jejichž původní význam dnes je málokomu znám.

Slovanské národy mají společnou historii. Podoba českého a ukrajinského národa je navíc ještě umocněna obdobnostmi, ať už formální či časovou, s níž prošly etapou formování národního uvědomění. Literatura obou národů se též v 19. století vyznačovala lidovou slovesností jako podstatnou nejen pro národní obrození, ale i pro zachování identity každého národa.

5 Seznam použitých zdrojů

Primární literatura

1. ERBEN, K. J. *Kytice*. Praha: Práh, 2011. ISBN 978-80-7252-329-0
2. NĚMCOVÁ, B. *Povídky*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2002. ISBN 80-7106-477-7
3. SVĚTLÁ, K. *Ještědské povídky*. Vybrané spisy Karoliny Světlé. Svazek 1. Praha: Statní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1954.
4. KOCJUBYNS'KYJ, M. a MORÁVKOVÁ, A., ed. *Stíny zapomenutých předků: výbor povídek a novel*. Praha: Vyšehrad, 1988.
5. KOTLJAREV'S'KYJ, I. *Natalka Poltavka*. Kyjiv: Mystectvo, 1953.
6. KVITKA-OSNOV'JANENKO, H. *Konotops'ka vid'ma: Povist'*. Kyjiv: Dnipro, 1985.
7. NEČUJ-LEVYC'KYJ, I. *Mykola Džerja: Povist'*. Kyjiv: Deržavne vydavnyctvo Ukrajiny, 1955.
8. ŠEVČENKO, T. *Kobzar. Osika*. Překlad Z. Bergrové-Vovsové. Praha: Statní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1953.

Sekundární literatura

1. ANTONOVA, J. *Na vesillja z rušnykamy: (tradyciji i sučasnist')*. Donec'k: Donbas, 2011. ISBN 978-966-1615-20-4.
2. BORJAK, O. *Ukrajina: etnokul'turna mozajika*. Kyjiv: Lybid', 2006. ISBN 966-06-0437-8.
3. GONCHAR, O. *Hryhorij Kvitka-Osnovjanenko: Žyttja i tvorčist'*. Kyjiv: Naukova dumka, 1969.
4. GEJGUŠOVÁ I. *Česká literatura 19. století v dobovém kulturním kontextu*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta, 2014. ISBN 978-80-7464-642-3.
5. HAMAN, A. *Česká literatura 19. století*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2002. ISBN 80-7040-539-2.
6. HAMAN, A. *Trvání v proměně. Česká literatura devatenáctého století*. Praha: ARSCI, 2010. ISBN 978-80-7420-011-3.
7. HROCH, M. *Evropská národní hnutí v 19. století*. Praha: Nakladatelství Svoboda 1986.

8. JANÁČKOVÁ, J. *Česká literatura 2*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998. ISBN 80-7106-286-3.
9. JANÁČKOVÁ, J. *Návraty*. Praha: Nakladatelství Akropolis, 2012. ISBN 978-80-87481-90-5.
10. JANČÍKOVÁ, E. *Historie svateb od nejstarších dob po současnost*. Praha: Nakladatelství Epoque 2012. ISBN 978-80-7425-143-6.
11. KALENYČENKO, L. *Mychajlo Kocjubynskij. Žittja i tvorčist'*. Kyjiv: Akademia nauk Ukrajinskoji RSR, 1956.
12. LIMBORSKYJ, I. *Tvorčist' Ivana Kotljarevskoho*. Cherkasy: Brama-Ukrajina, 2010. ISBN 978-966-453-071-9.
13. LUKEČA, M. *Pid vesil'nyj vinec'*. Kyjiv: Prosvita, 1995. ISBN 5-7707-7070-8.
14. MACURA, V. *Znamení zrodu a české sny*. Praha: Nakladatelství Academia, 2015. ISBN 978-80-200-2506-7.
15. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004. ISBN 80-7021-397-3.
16. NAVRÁTILOVÁ, A. *Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře*. Praha: Nakladatelství Vyšehrad, 2012. ISBN 978-80-7429-238-5.
17. POCHODZILO, M. *Ivan Nečuj-Levyckij: literaturnyj portret*. Kyjiv: Dnipro, 1966.
18. POLÁK Josef. *Česká literatura 19. století*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1990. ISBN 80-04-23906-4.
19. POLIŠČUK, N. S. *Ukraincy. Narody i kul'tury*. Moskva: Nauka, 2000. ISBN 5-02-008669-X.
20. POLONS'KA-VASYLENKO, N. *Istorija Ukrajiny*. Tom 2. Vid seredyny XVII stolittja do 1993 roku. Kyjiv: Lybid', 2002. ISBN 966-06-219-7.
21. ROSOVECKYJ, S. *Ševčenko i folklor = Shevchenko and Folklore*. Kyjiv: Krytyka, 2015. ISBN 978-966-8978-83-8.
22. RYCHLÍK Jan; ZILYNSKYJ Bohdan; MAGOCSI Pavel Robert. *Dějiny Ukrajiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015. ISBN 978-80-7106-409-1.
23. SARBEJ, V. *Ukrajina kriz' viky*. Tom 9, Nacional'ne vidrodžennja Ukrajiny. Kyjiv: Al'ternatyvy, 1999. ISBN 966-7217-11-6
24. SUBTELNY, O. *Ukrajina: istorija*. Kyjiv: Lybid', 1993. ISBN 5-325-00451-4.
25. ZÍBRT, Č. *Seznam pověr a zvyklosti pohanských z VIII. věku*. Rozpravy České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. Třída I. Ročník III. Číslo 2. [online]. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.

1894, s. 12. [cit. 2018-05-19]. Dostupné z URL: <<http://www.kramerus.lib.cas.cz>>.
Digitální knihovna Akademie věd. ISSN 0862-7746.

Příloha 1. Výzkum o současné roli lidových tradic v životě lidí

Jako doplnění mé práce byl také proveden výzkum, zda a v jaké míře jsou tradice v obou zemích ještě živé. Dotazovalo se nejen o rodinných tradicích, ale pro porovnání i o svátcích, a ukázalo se, že pro lidi dotaz o tradicích znamená především svátečné tradice, ne rodinné. Výzkumu se zúčastnilo 40 respondentů, z obou stran 20. Věkové rozmezí je od 7 do 73 let a výzkumu se zúčastnili jak muži, tak i ženy. Snahou bylo získat odpovědi od lidí žijících v různých krajích České republiky a Ukrajiny.

Celkově měl dotazník 10 otázek:

1. Pohlaví, věk, město.
2. Jaké rodinné (křtiny...), národní (Svatý Jan...), náboženské (Vánoce...) svátky slavíte?
3. Věříte na nějaké pověry spojené s těmito svátky?
4. Jaké dodržujete rodinné tradice (vánoční, velikonoční...) spojené se svátky?
5. Máte ve své rodině nějaké vlastní tradice (slavíte například Vánoce jen s rodinou)?
6. Jaké náboženské tradice jsou ve Vaší rodině (chodíte do kostela apod.)?
7. Jaké svátky bychom podle Vás měli slavit a zachovat pro budoucí generace?
8. Máte nějaké neobvyklé národní tradice ve svém městě? Jsou nějaké společné národní oslavy?
9. Myslíte si, že mají národní tradice a obyčej v 21. století budoucnost?
10. Zajímáte se o historickou minulost vašeho národa?

Odpovědi byly jak krátké: ano/ne, tak i rozsáhlé, se spoustou detailů. Nejzajímavější odpovědi budou uvedené zvlášť na konci.

Podle věku patří většina respondentů do věkové kategorie od 21 do 40 (16 lidí), další kategorie od 41 do 60 (9 lidí), pak 61 do 80 (8 lidí) a pak od 0 do 20 (7 lidí). Z celkového počtu je žen 23 a mužů – 17. Respondenti z Ukrajiny jsou z oblastí jako Dněpropetrovská (kde vymezíme zvlášť město Petrykivka – město s velkým počtem svých tradic a obyčejů), Mykolajivská, Lvovská, Kyjevská, Charkovská, Vinnycká a také z republiky Krym. Respondenti z České republiky jsou většinou z Prahy a Středočeského kraje, ale také z kraje Pardubického, Jihomoravského, Královéhradeckého, Karlovarského a z Jihočeského.

U Ukrajinců (16) je nejpopulárnější oslava Nového roku, pak Vánoc a Starého Nového roku. Tyto tři svátky jsou brány jako jeden cyklus zimních novoročních svátků a například zimní dovolené u státních organizací a u škol začínají právě několik dní před Novým rokem a končí posledním svátkem Starým Novým rokem, což je Nový rok podle starého stylu, který se slaví 2 týdny po moderním Novém roce v noci ze 13. na 14. ledna, a má své zvláštní tradice a zvyky. Další jsou Velikonoce a rodinné oslavy jako narozeniny.

U Čechů (19) je podle odpovědí na prvním místě oslava Vánoc spolu s oslavou Nového roku, čili Silvestru. Pak jsou také Velikonoce a následují další svátky: státní a rodinné (narozeniny, jmeniny). Na rozdíl od Ukrajinců, jmeniny slaví většina respondentů z české strany, kdežto z ukrajinské strany tuto oslavu neuvedl ve své odpovědi ani jeden člověk.

Shodné byly odpovědi ohledně oslav Vánoc, všichni respondenti (40) je považují za svátek, který se slaví výhradně doma s rodinou. U Ukrajinců je ale ještě tradicí v den Vánoc navštěvovat kmotry a přinášet jim kuřou – jídlo, kterým na Ukrajině začínají štedrovečerní večeři. Je to tradiční pokrm, který se připravuje z tlučené pšenice, makových zrníček, oříšků, medu, rozinek a někteří do něj přidávají také smetanu.

Někteří čeští respondenti (12) naopak považují za největší svátek všech křesťanů Velikonoce a Vánoce jsou pro ně jen na druhém místě. Zajímavé je to, že podle odpovědí chodí skoro všichni (36) do kostela na noční velikonoční mši s tím rozdílem, že pro Čechy je to svatý obřad a pro Ukrajince je to především tradice. Ti chodí do kostela pro posvěcení jídla, a to nejen velikonočních vajec a kuličů. Nesou s sebou skoro všechno jídlo i alkohol co mají doma, ačkoli toto není podle náboženských norem vhodné. Například jedna z odpovědí (žena, 15, Dněpropetrovská oblast) zní: „o Velikonocích chodíme do kostela pro posvěcení jídla: klobás, sýrů, vajíček, kuličů, a Kagoru (vína)“. Lidé nevnímají tento obřad jako svatou mši, berou to spíše jako povinnost. Chodit s jídlem do kostela se na Ukrajině také objevilo v posledních 20 let, u Čechů tato tradice vůbec není.

Na otázku o dodržovaných náboženských tradicích respondenti z obou zemí odpovídali stejně: dodržují půst, chodí do kostela, slaví křtiny a chodí na mohyly svých předků na hřbitov (ani jeden Čech neuvedl v seznamu svátků Dušičky, naopak všichni Ukrajinci (20) měli ve svých odpovědích zmínku o „navštěvování zemřelých na hřbitově a úklid jejich hrobu“).

Zajímavé je to, že většina respondentů na dotaz o pověrách odpověděla, že na pověry nevěří. Vnímání pověr samotných je u lidí trochu mylné. Pověry nevnímají jako pověry, ale považují je spíš za zvyky nebo součásti průběhu nějakých oslav. Dokonce míní, že věřit na pověry je něco špatného. Muž ze Staré Boleslavi (29) odpověděl, že na pověry věří, protože „je katolík“. A z ukrajinské strany byly takové odpovědi jako například, že na pověry nevěří, protože „jsou věřící“. Takže v tomto byl opravdu zřejmý rozdíl v odpovědích.

Zajímavé byly odlišnosti v odpovědích na otázku o zachování svátků do budoucna. České odpovědi se rozdělily mezi zachováním buď Vánoc anebo Velikonoc, protože „spojují rodinu a přinášejí duševní klid a pohodu“ (Muž, 42, Nymburk).

Zaznamenali jsme také rozdíly v odpovědích na otázky 9 a 10 (Myslíte si, že mají národní tradice a obyčeje v 21. století budoucnost? Zajímáte se o historickou minulost vašeho národa?) Odpovědi respondentů z Ukrajiny jsou skoro všechny stejné. Shodují se, že se tradice ukrajinského národa zachovají, a že o historickou minulost národa je potřeba se zajímat. Většina českých respondentů (14) dokonce odpověděla, že o minulost se nezajímají a také, že tradice se nejspíš nedochovávají, jen nějaké menší, například „vánoční stromeček“. Ale jeden z českých respondentů odpověděl takto: „Myslím si, že určitě dochovávají, jinak by se ztratila národní identita, nebo evropská identita. Tradice je důležité dodržovat, aby si lidé vážili, že jsou např. Češi. Myslím, že na dodržování tradic jak rodinných, tak národních buduje se hrdost a národní identita. V některých zemích lidé nevěnují tradicím tolik pozornosti, jak je nutné, a myslím, že to částečně stojí i za problémy těchto zemí, jak teď, tak v budoucnu. Např. Bulharsko. Tradice sbližují národ.“ (muž, 22, Praha)

Výběr z odpovědí

Jaké máte rodinné tradice (vánoční, velikonoční...) spojené se svátky?

Šupina pod talíř a pak do peněženky, zapouštění lodiček ze skořápek ořechů, barvení vajec.
(Žena, 23, Brno)

Jaké svátky, si myslíte, musíme slavit a zachovat pro budoucnost?

Velikonoce, a všechny státní svátky. (Žena, 43, Karlovy Vary)

Jaké máte rodinné tradice (vánoční, velikonoční...) spojené se svátky?

Slavíme Vánoce jen s rodinou, chodíme jeden k druhému na návštěvu. (Žena, 27, Náchod)

Máte nějaké neobvyklé národní tradice ve svém městě? Jsou nějaké společné národní oslavy?

O masopustu na velkém náměstí pečou palačinky s máslem a rozdávají je. Tamže se provádějí koncerty a lidé vodí chorovody. Také spalují slaměnou bábu, což je jako rozloučení se zimou a uvítání jara.

Na Letnice zdobíme domov polními květinami. 1. srpna je medový (makový) svátek, domu přinášíme pšeničné klasy (pak je uchováváme celý rok), pečeme koláče s mákem a jíme jablka s medem (Žena, 49, Vinnycia, Vinnycká oblasť)

Myslíte si, že národní tradice a obyčejy mají v 21. století budoucnost?

Žijeme v 21. století již 16 let a tradice jsou stejně zachovány. Možná ne úplně všechny a nemáme jich tolik, kolik jich bylo dřív, třeba v 19. století, ale stále je máme. A kdo ví, možná jsme je ještě docela dobře zachovaly. (Žena, 29, Charkov, Charkovská oblast)

Jaké máte rodinné tradice (vánoční, velikonoční...) spojené se svátky?

Samozřejmě slavíme Nový rok a Starý Nový rok, oblékáme i kostýmy, máme karneval, je to pěkné, a mělo by se to zachovat. Také slavíme masopust, všichni mají rádi palačinky, že ano? Také samozřejmě Vánoce – celá rodina je spolu, peče se husa, vládne klid a pohoda. A Štědrý večer – 12 chodů, kuřa – to je důležité. Také dáváme na okno panáka s nějakým alkoholem, talíř a lžičky pro zemřelé. Posadit se ke stolu můžeme jen s první hvězdou. Na stole musí být cukr, sůl, med, cibule, pšenice, svíčka a pod ubrusem česnek – proti nečisté síle. Na svatého Mikuláše dáváme dětem dáreček pod polštář. (Žena, 47, Petrykivka, Dněpropetrovská oblast)

Věříte na nějaké pověry spojené s těmito svátky?

Jak na Nový rok, tak po celý rok.

Na svátek Křtu Páně musíš se ponořit celý do vody – a pak ničím neonemocníš. A první voda ten den – i obyčejná kohoutková – je posvátnou, musíme ji do něčeho natočit a pak se jí umýt.

Také žádné dluhy na Nový rok, musíš vrátit všechny půjčky předem, vyřešit všechny hádky, pokud nějaké jsou.

O náboženských svátcích v žádném případě neuklízet, neprát, neholit se a nehádat se. (Žena, 71, Kyjev, Kyjevská oblast)

Máte nějaké neobvyklé národní tradice ve svém městě? Jsou nějaké společné národní oslavy?

Podle tradic na svátek Křtu Páně se má ponořovat do vysekané v ledě díry na řece, u nás se ponořuje do moře, ani řeku ani takovou zimu, aby bylo z čeho ty díry vysekávat, prostě nemáme. (Muž, 40, Simferopol, Krym)

Jaké máte rodinné tradice (vánoční, velikonoční...) spojené se svátky?

Na Vrbovou neděli jít do kostela posvěcovat vrbové větve a pak jimi bít jeden druhého.

Na Vánoce dáváme pod ubrus peníze, aby byly peníze pak po celý rok (Muž, 36, Lvov, Lvovská oblast)

Jaké máte rodinné tradice (vánoční, velikonoční...) spojené se svátky?

Na Velikonoce hrajeme hry, nejoblíbenější je „čí vejce je nejsilnější“: Každý bere do ruky vejce a boucháme jeden do druhého. Čí vejce zůstane celé, ten je vítězem. (Žena, 29, Sudak, Krym)